

III. SELİM DEVRİ'NDE MERKEZİ YAPININ VE RUMELİ'NİN YENİDEN ORGANİZASYONUNA DAİR BİR LAYİHA

*Süheyla YENİDÜNYA**

ÖZET

Sorun odaklı kaleme alındıkları ve kendi içerisinde belli çözümler sunduklarından dolayı dönemin zihniyetini ifşa eden metinler olarak karşımıza çıkan Layihalar, yazılma amaçları doğrultusunda belli sorunları ortaya koyup bunlara yönelik çözümler içerirler. Bu özellikleri ile kaleme alındıkları dönemin doğru bir okumasını yapabilmek adına tarihçiler için önemleri yadsınmaz bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nde Sultan III. Selim dönemi bu tür eserlere çok rastladığımız bir süredir. Çalışmaya konu olan layiha da bizzat III. Selim'in devleti zora sokan Dağlı isyanının çözümü hakkında tedbirleri içeren layihalar kaleme alınması isteği üzerine telif edilmiştir. Nizam-ı Cedid'in yaşandığı bu süreçte yazılan layihalar da artık "Kanûn-ı Kadîm"e dönüş bir ideal olmaktan öteye geçmeyen manevi bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte III. Selim'e sunulan bazı metinlerde, mevcut sorunların geleneksel bakış açısıyla ele alındığı, güçlüklerle karşılaşıldığında rasyonel değerlendirmeler yerine eski söylemlere ve reçetelere sığınıldığı da vakidir. İnceleyeceğimiz layiha bu son grup layihaların içerisinde yer almaktadır ve "Kanûn-ı Kadîm" anlayışı hemen hemen her cümlesine damgasını vurmuştur. Bu çalışma da gelenekçi zihniyetin bir ürünü olduğu anlaşılan söz konusu layiha incelenerek yazıldığı dönemin sorunlarına ait tespitleri, çözüm önerileri, çelişkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Devlet-i Aliyye, Dağlı İsyancıları, Rumeli, Vezaret, Müderris, Hakim, Âyan.

Çalışmamıza konu olan layiha Yücel Özkaya tarafından "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Sosyal Yaşantıyı Ortaya Koyan Bir Belge" başlığıyla sadece metin çevirisi olarak yayınlanmıştır.¹ Ancak orijinal metnin Latin harflerine aktarımında anlam değişikliğine sebebiyet veren bir hayli hata bulunmaktadır. Hatta layihanın tam olarak tarihinin tespit edilmesi-

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
suheylay@hotmail.com

¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Sosyal Yaşantıyı Ortaya Koyan Bir Belge", *OTAM*, Ankara 1990, II, 303-334.

ni sağlayacak olan satırlar tamamen atlanmıştır. Bundan da öte layiha gerek merkezde gerekse taşrada devletin yapılanmasını eleştiren bir metin olduğu ve sosyal hayata dair tek bir satıra rastlanılmadığı halde sosyal hayata dair bir metin olarak sunulması, söz konusu çalışmanın en büyük zaafını oluşturmaktadır. 1990 yılında yayınlanmış olan bu çalışmadaki sorunların günümüze kadar tespit edilememesi ve olduğu gibi diğer araştırmacılar tarafından kullanılabilmesi ihtimali ise durumun vahametini arttırmaktadır. Tüm bu veriler ışığında gerek Yücel Özkaya'nın makalesi gerekse söz konusu çalışmayı aynıyla kullanan araştırmacıların eserleri, bu zaafı göz önünde tutularak incelenmelidir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmanın çevirideki zaafı metni yeniden Latin harflerine aktarmamız ihtiyacını doğurmuştur. Ancak bu çalışmayı yaparken asıl amacımız metin çevirisinden ziyade layihanın içeriğini tahlil etmektir. Layihalar, sorun odaklı kaleme alındıkları ve kendi içerisinde belli çözümler sunduklarından dolayı dönemin zihniyetini ifşa eden metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş yorumlamayı bilimsel perspektifinin merkezine koyan tarihçi için layiha türü metinlerin önemi yadsınmaz. Çünkü bu tarz metinler öncelikle yazarın yaşadığı dönemi nasıl gördüğü/algıladığı, daha da önemlisi kendisini ve ait olduğu sınıfı/hizbi nasıl gördüğüyle ilgili olarak tarihçiye ciddi ipuçları vermektedir. Bunun yanında layihalar, yazılma amaçları doğrultusunda belli sorunları ortaya koyup bunlara yönelik çözümler içerdiklerinden en azından ortalama bir Osmanlı aydınınının bir birey olarak yaşadığı çağı algılama biçimini gözler önüne sermektedir. Bunun yanında layihalarda sadece “bugün” ya da “şimdi” yoktur. Özellikle Osmanlı noktasında “Kanûn-ı Kadîm” olarak telaffuz edilen “geçmiş”, bir şekilde bu metinlerde bolca ortaya çıkmaktadır. Böylece modern tarihçi olarak layiha yazarının sadece yaşadığı günü nasıl gördüğünü anlamakla kalmıyor ayrıca onun, bir yerde retrospektif bakışıyla kendi geçmişini nasıl gördüğünü, bunun yanında “yaşadığı dönemi” ve o dönemin sorunlarına karşı “geçmiş”i ne şekilde kullandığını sezmektedir.

Makaleye konu olan layihanın yazarı ve kaleme alındığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Layihanın kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı önemli hususlar olmakla birlikte bunları ön plana çıkarıp içeriği tamamen göz ardı etmemek gerektir. Çünkü layihaları canlı birer tarihsel malzemeye dönüştüren, içerdiği canlı yorumlardır ki bunlar bizi onu ka-

leme alan, düşüncelerini belirli bir bütünlükte yazıya döken kişinin zihniyetine götürmektedir. Aradan yüzlerce sene sonra bu metni eline alan tarihçi, layiha yazarının kimliği ve kaleme alındığı dönemi bizzat metnin içerdiği zengin yorumlardan çıkarabilmektedir. Marc Bloch'un "İyi tarihçi masallardaki çocuk yiyen deve benzer. İnsan etinin kokusunu aldığı yerde avının olduğunu bilmektedir"² cümlesiyle de çok güzel ifade ettiği gibi, layihanın söylediklerinden hareketle yazarının kim olduğuna, ve metnin kaleme alındığı döneme dair çıkarımlarda bulunduk. Bunların tespitine dair güçlü kanıtlarımız olmasına rağmen kesin yorumlar yapmaktan kaçındık, geçmişe yönelik cevap vermekten çok soru sormayı önemsedik. Yazara yönelik çıkarımları dönemin "doğru" bir okumasıyla bütünleştirerek genele teşmil etmeğe ve en geniş anlamıyla dönemin zihniyetini yakalamaya çalıştık. Tabii burada hassas bir denge mevcut olup şöyle bir soru da sorulabilir; layiha yazarının fikir ve düşünce dünyası genel olarak dönemin zihniyetinin ne kadarını temsil etmekte ya da biz onu hangi gerekçelere dayanarak genele teşmil etmekteyiz? Şurası açıkça ifade edilebilir ki bu tarz metinler üzerinden dönemi anlama ve zihniyetini ortaya koyma çabaları, bize, tehlikeli virajları içinde barındıran engebeli bir parkuru hatırlatmaktadır. Bariz hatalardan kaçınmak için tarihçinin yapması gereken en doğru şey geçmiş bir "yargıç" edasıyla değerlendirmemek, kesin/keskin yorumlardan kaçınmak olmalıdır.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, devlet ve toplumun içine düştüğü "kötü" durumun sebeplerinin ve bu halden kurtuluş yollarının sıralandığı eserler kaleme alınmıştır.³ "Nasihât literatürü", "ıslahat risaleleri", "ıslahat metinleri", "ıslahat teklifleri", "layiha" olarak da tanımlanan bu eserler⁴ her ne kadar siyâsetnâmelerde tanımlarını bulan devlet ve toplum anlayışını baz alsalar da örnek olarak gösterdikleri olayların yaşanılan ve yakın geçmişe ait olması nedeniyle nazarî meselelerle uğraşan

² Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s. 17.

³ Klasik dönemde "Kanûn-ı Kadîm" merkezli yazılan ıslahat risaleleri/layihaları için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 2005, s. 19-108.

⁴ Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavram-sallaştırma: Islahatnâmeler", *Literatür Dergisi*, S. 1/2, İstanbul 2003, s. 301.

siyasetnamelerden ayrılırlar.⁵ Klasik dönem ıslahat layihelerindeki öneriler gelenekçidir ve esas olarak “Kanun-ı Kadim”e⁶ riayet edilmesinde durulur.⁷ XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XVIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde ise “Kanun-ı Kadim”e dönme fikri yerini yavaş yavaş düzen değişikliğine bıraktığı gibi Avrupa’daki uygulamalar ve kıyaslamalar telaffuz edilmeye başlanmıştır.⁸ Yüzyılın sonunda “Nizam-ı Cedid”/“Yeni Düzen” fikri belirgin bir şekilde ortaya çıkacak hatta III. Selim’in ıslahat programını ifade eden bir kavram olacaktır. Nizam-ı Cedid için kaleme alınan layihelerde ise artık “Kanun-ı Kadim”e dönüş

⁵ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 19.

⁶ Geleneksel bir toplum yapısına sahip olan Osmanlılarda selefün üstünlüğü ve mazinin daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi müesseseleri ve değerlerine “Kanun-ı Kadim” e dönmeyi amaç edinmişlerdi (Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2006, s. 16). Eski sultanlar devrinde uygulanmış ve faydaları sınanmış kanun ve kâideler bütününe ifade eden “Kanun-ı Kadim” kavramı klasik dönem ıslahat yazarlarına göre en ideal biçimde, Devlet-i Aliyye’nin olgunluk çağını/altın çağını yaşadığı Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın ilk saltanat yıllarında uygulanmıştır. Ancak her iki kavram da, ıslahat yazarları tarafından idealize edilmiştir. Yazarların sıkı sıkıya bağlı kaldıkları bu ideal dünyaya geri dönüş reçeteleri dönemin yöneticileri tarafından kabul edilmemiş daha gerçekçi ve pragmatik bir politika uygulamışlardır. IV. Murad devrinde yapılan tımar reformu ve iltizam sürecinin gelişimi ise bu politikayı gözler önüne sermektedir (Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 116-124).

⁷ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2009, s. 129.

⁸ Bu türün ilk örneği 1718 tarihli bir ıslahat taktıriridir [Metin için bkz: Es’ad Efendi, *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 586-606; Faik Reşit Unat, “Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Taktıriri”, *Tarih Vesikaları*, Sayı:1, İstanbul 1941, s. 107-121]. Osmanlı ve Nasranî iki kişi arasında karşılıklı konuşma şeklinde yazılmış bu taktirde Osmanlı “Kanun-ı Kadim”e dönmeyi, Nasranî ise Avrupa dünyasındaki gelişen yeniliklerin alınmasını ileri sürer. Yazarı bilinmemekle birlikte taktir yazan kişinin 1717 sonunda İstanbul’a gelen Huguenot grubunun lideri olan ve sadaret kaymakamı İbrahim Paşaya Babiâli hizmetinde bir fen kıtası kurulması hakkında tasarı sunan Rochefort’un fikirlerinden etkilendiği iddia edilmektedir (Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 45-49). Osmanlı’daki ıslahat hareketleri için Avrupa’yı işaret eden eserlerin ilk örneklerinden birisi de İbrahim Müteferrika tarafından kaleme alınan *Usûlü’l-Hikem Fi Nizâmü’l-Ümem*’dir. Müteferrika söz konusu eserinde “Nizam-ı Cedid” yani “Yeni Düzen” tabirini kullanarak Osmanlı Devleti’nin de XVIII. yüzyıl Avrupa’sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulamasını ifade eder (Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 131).

sadece manevi bir itici güç ve heyecan aşılacak isteyen bir ideal olmaktan fazla bir kıymet taşımayacaktır.⁹ Ancak bu dönemde kaleme alınan ve III. Selim'e sunulan bazı metinlerde, mevcut sorunların geleneksel bakış açısıyla ele alındığı, güçlüklerle karşılaşıldığında rasyonel değerlendirmeler yerine eski söylemlere ve reçetelere sığınıldığı da vakidir.¹⁰ İnceleyeceğimiz layiha bu son grup layihaların içerisinde yer almaktadır ve Kanun-ı Kadim anlayışı hemen hemen her cümlesine damgasını vurmuştur. Bu özelliği ile Nizam-ı Cedid sürecinde yazılan layihalardan tamamen ayrılan bu metnin incelendiği kısımda bütünlüğünün bozulmaması ve layiha yazarının fikirlerinin ön plana çıkması amacıyla mümkün olduğu kadarıyla içerik ön plana çıkartılmış ve yazarın fikirleri verilmiş, içerikle ilgili yorumlar değerlendirme kısmında yapılmıştır.

Telif Tarihi ve Müellifi

Sultan III. Selim'in devleti zora sokan Dağlı isyanının çözümü hakkında tedbirleri içeren layihalar kaleme alınması isteği¹¹ üzerine telif edildiği anlaşılan layiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.¹² İsyanın ortaya çıkışı, uzamasının nedenleri ve çözüm önerilerinin iç içe geçmiş olduğu birinci kısım ve bastırılması için gereken tedbirlerin sıralandığı ikinci kısım olmak üzere iki bölümden oluşan layiha, tespit yönü ağır basan, gayet açık, eleştirel bir dille yazılmıştır. Hangi tarihte ve kimin tarafından kaleme alındığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Tarihlendirme ve yazarın kimliği layihanın satır aralarından elde edebildiğimiz bilgiler ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır. Layihanın tarihi yazarın kimliği açısından da önem arz ettiği için ilk önce tarihlendirme çalışması yapılmıştır. Yazarın "eşkıyanın... Devlet-i Aliyye Fransız gâ'ilesini bertaraf eyledi. Şimdi bize bir ihtimâmlı hüçûm idecekler mülâhazası zihinlerini yavaş yavaş tahdiş itmeğe başlayub birer ikişer re'y istemek semtine

⁹ Kemal Beydilli, "İslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1999, XIX, 176.

¹⁰ Yüksel Çelik, "Siyaset Nasihat Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır'ın İşgali Üzerine III. Selim'e Sunulan Tesliyet-nâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. XXII (Bahar 2010), s. 85-126.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayan (HAT), 46/2264.

¹² BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), nr. 430.

düşmeğe başlayacakları mahall-i şübhe değildir” şeklindeki satırları, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Mısır Meselesi’nin nihayetlendiği yıl olan 1802 tarihini işaret etmektedir. Yine müellifin “Devlet-i Aliyye’nin bu eşkiya maddesinde derdest olan tedâbir ve tertîbâtı ne vechiledir ve hâlâ Rumili vâlisi olan Hakkı Paşa hazretlerinin eşkiyâyı istimâna talib etmek fikir ve mülâhazası der-kâr olup ona dâ’ir tedâbir ve tertîbe şurû‘ etmiş midir ve etvâr ve harekâtı Devlet-i Aliyye’nin rızâ ve irâdesine mutâbık mıdır. Ve tatbîke sa’y eylediği anlanur mu ve bunu tiz elden bir mikdâr teskîn ve itfâya kadîr midir, ma’lûm-ı çâkerânem olmadığından kullarına bu tertîb hoş görünür ki” şeklindeki ifadesi de bizi 1802 yılına götürmektedir. Mısır Meselesi’nin halledildiği tarih olan 1802’de Hakkı Mehmed Paşa ikinci kez getirildiği Rumeli Valiliği’ni ifa etmektedir. 1215 Zilkade (1801 Nisan) tarihinde atandığı bu görevden, 1216 Zilkadesinde (1802 Mart)’de azledilecektir.¹³

İncelediğimiz layiha üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda elde ettiğimiz veriler bizi Mehmed Sait Hâlet Efendi’ye götürmektedir. Layiha yazma geleneğinin olduğu bir dönemde yetişen ve kendisinin de layihalar kaleme aldığını bildiğimiz Hâlet Efendi’nin, gençlik yıllarında üstlendiği görevler hem merkez hem de taşranın idarî ve sosyal yapısını gözlemleme fırsatı bulmasını, dönemin birçok olayına vakıf olmasını sağlamıştır.¹⁴ Layihada geçen isimlerin ve verilen örneklerin Hâlet Efendi’nin yanında görev yaptığı isimlerle örtüşmesi, bizi ona götüren önemli ipuçlarıdır. Ayrıca layihanın sonunda Rumeli’de yapılması tasarlanan düzenlemelerle

¹³ Hakkı Mehmed Paşa’nın söz konusu görevi ve hayatı hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa 1747-1811”, *Türkiyat Mecmuası*, VI, İstanbul 1939.

¹⁴ Taşrada Rumeli valisi Sami Ebubekir Paşa, Ohrili Ahmed Paşa ve Boğdan Voyvodası’nın yanında kâtiplik ve kethüdalık hizmetlerini ifa etmesi (William Wilkinson, *An Account of Principalities Of wallahia And Moldavia*, London 1820, s. 219), İstanbul’da ise Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi, Zahirî Nazırî Mustafa Efendi, Kasapbaşı Hacı Mehmed Ağa gibi devlet adamlarının mühürdarlık ve kâtipliğini yapması, Tersane-i Amire Tercümanı Kallimaki ile Rikab Kethüdası Mustafa Reşid Efendi arasındaki yazışmaları yönetmesi, Galata Mevlevihanesi Şeyhi Şeyh Galib’e olan intisabı (Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271, s. 54; Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü’r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s. 157-160) onun hem tecrübe kazanmasını hem de elitlerle yakın bağlar kurmasını sağlamıştır.

İlgili müzakerelerin Kethüda İbrahim Efendi'nin¹⁵ katılacağı gizli toplantılarda ele alınmasına dair yapılan tavsiye de bu minvalde değerlendirilebilir. Bahsi geçen isim Hâlet Efendi'nin intisap ettiği hatta Paris'e büyükelçi olarak gönderilmesini sağlayan şahıstır ki Paris'ten gönderdiği bir tahriratta bunu açıkça dile getirmiştir.¹⁶

Layihanın Hâlet Efendi'ye ait olduğuna dair en sağlam delil, yine kendisinin 1811 yılında Bağdat Valisi Süleyman Paşa'dan geçmiş yılların muhalefat bedellerini talep etmek üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderildiği¹⁷ esnada kaleme aldığı ve bölge hakkında idarî, demografik, askerî ve sosyal alanlarda birçok bilgi verdiği bir başka layihasının¹⁸ sonunda yer alan ifadeleridir. Hâlet Efendi, burada Fransa'ya elçi olarak gönderilmeden evvel, Rumeli'deki bozuk gidişata dair bir layiha kaleme aldığını ve merkez ile taşra vezirleri arasındaki farklara değindiğini, raporunu sunduğu Sultan III. Selim'in kendisini çok takdir ettiğini ve bunun bir nişanesi olarak Sultan tarafından 10.000 kuruş ile ödüllendirildiğini, ancak layihasını sunduktan hemen sonra Paris'e elçi olarak¹⁹ gönderildiği için sonuçlarını takip edemediğini kaydetmektedir. Hâlet Efendi'nin bizzat verdiği bu bilgiler, ağırlıklı olarak Dağlı isyanlarının Rumeli'de yarattığı kaosu ve merkezî otoritenin taşraya nüfuzunu, Rumeli'nin âyan/eşraf kökenli vezirlerden temizlenip merkez vezirlerinin bölgeye gönderilmesini

¹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (yay. haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, III, 768.

¹⁶ Hâlet Efendi, hamilerine olan minnet borcunu asla unutmamış Paris'ten gönderdiği bir takririnde "...devletlü veliyyün'ni'am reis Efendimize ve kethüda Efendimize bu kâğıdımı arz ve ifade buyurun. ...beni Efendilerimiz adam nazarıyla bakıp bu hizmete tayin buyurdıklarından şerefi bana kâfidir ve inşaallah cenab-ı kadir için hüsn-i himmetleri berekâtıyla yüzümün akıyla tekmil edüb Âsitâne'ye varmak mukadder eyledikte yine hal-i âcizâneme çespan hizmetler ile kayıracaklarını dahi ümid ederim..." diyerek şükranları sunuyordu (BOA, HAT, nr. 5702).

¹⁷ Hâlet Efendi'nin Bağdat'a mübaşir olarak görevlendirilmesi hakkında bkz. Süheyla Yenidünya, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hâkimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 182, İstanbul 2009.

¹⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 7147.

¹⁹ 1803-1806 tarihleri arasında Paris'te ikamet elçisi olarak görev yapan Hâlet Efendi'nin elçiliği hakkında bkz. Süheyla Yenidünya, "Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 9-80; Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940.

savunan layihanın içeriğiyle örtüşmektedir. Hangi makamda olursa olsun kesinlikle merkezîyetçilikten yana olan Hâlet Efendi, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'dan seleflerinin muhalefat bedellerini tahsil etmek üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderildiği dönemde de şehre atanacak yeni valinin Enderun'dan yetişmiş bir vezir olması için teklifte bulunmuş; ancak teklifi kabul görmemişti.²⁰ Hâlet Efendi'nin devlet yönetiminde söz sahibi olduğu 1812-1822 tarihleri arasındaki idarî uygulamalarına baktığımızda döneminin en güçlü âyanı olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesi²¹ başta olmak üzere, âyanlara karşı uyguladığı tavizsiz politika, gücü merkezde toplamaya çalışması da layihada savunulan fikirlerle örtüşmektedir. Tüm bu verilere rağmen metin üzerinde Hâlet Efendi'ye ait olduğunu ispatlayacak olan bir mühür ve imza bulunmadığı için metin incelemesinde ismini zikretmekten ziyade layiha yazarı vb. tabirler kullanılmıştır.

Layihanın İçeriği

Layiha yazarı giriş babında sayabileceğimiz ilk satırlarında, alınan tüm tedbirlere rağmen Rumeli'deki isyanın bastırılmak bir yana gün geçtikçe alevlenmesinin sebeplerini açıklamaktadır. Ona göre isyanın neden kaynaklandığının doğru tespit edilememesi bastırılmasının önünde en büyük engeli teşkil ediyordu. Diğer bir sebep ise sorunun tespit edilmesine rağmen bazı çekinceler nedeniyle çözüme yönelik gerekli tedbirlerin alınamamış olması ihtimaliydi. Her iki tespit de bize yazarın direkt olarak devletin üst düzey yöneticilerini suçladığını göstermektedir.

Dağlı İsyânlarının Ortaya Çıkışı ve Âyanların Güç Kazanması

Layihanın ilk bölümünde isyanın sebeplerini sıralayan layiha yazarına göre: 1182/1768 ve 1200/1787 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında teçhizat yetersizliği ve asker arasında yaşanan çekişmeler nedeniyle yardımlarına

²⁰ BOA, HAT, nr. 20879.

²¹ Hâlet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa'yla mücadelesi için bkz. Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s. 206-227.

ihtiyaç duyulan âyanlar,²² devletin taşradaki gücünün simgesi olan vezaret makamının içi boş ve kuru bir unvan haline geldiğini fark etmişlerdi. Sefer esnasında kurdukları yakınlıktan faydalanarak vezirlere intisap eden âyanlar, hem onların mizaçlarını hem de devletin işleyişini çözmüşlerdi. Kurdukları bu yakınlık sayesinde kendilerine karşı durabilecek bir güç olmadığını keşfeden âyanlara söz konusu seferler esnasında vezirlik, mirimiranlık gibi unvanlar verilmesi, sefer sonrasında ise vezaretin adeta bir sürgün ve ceza makamı haline gelmesi, taşrada yönetimin ehliyetsiz kişilerin eline geçmesine neden olmuştu. Yazara göre, âyanlıktan gelen, devlet yönetim geleneğinden ve usulünden bihaber olan bu şahısların uygulamaları, kısa sürede şikâyetlerin artmasına neden olmuş, zamanla bunların baskısından bunalan halk, devlete cephe almaya başlamıştı. Halk, devlet otoritesini göremediği yerde âyanlara müracaat ediyor, kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla onların otoritesine sığınuyordu. Bu durumda âyanların itibarı hızla artarken vali, kadı ve naipler de nüfuzlarını kaybediyorlardı. Taşrada görülen bu idarî değişimin bir benzeri de merkezde yaşanıyordu. İstanbul'da işler artık devlet adamlarının değil, onların hizmetlilerinin ve kâtip gibi bürokrasinin en alt basamağında olan şahısların elindeydi. Her şeyden evvel maddi kazançlarını ön planda tutan bu şahısların, taşradaki gelirlerini yönetmek üzere görevlendirdikleri mültezimler, buldukları yerin vali ve hâkiminden daha etkin bir hale geliyorlardı. Onların onayı olmadan bir yere vali veya hâkim olmanın neredeyse imkânsız hale gelmesi, taşrada yaşanan yönetim zafiyetini gözler önüne seren bir diğer örnekti.

²² Aslı görevleri vergi tahsilatında ahali ve devlet arasında aracı olmaktan ibaret olan "Âyan"lar Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri soy kütükleri nakibüleşraflar tarafından tutulan, padişah ve sadrazam tarafından muhatap kabul edilen ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmuşlardır. Mensup oldukları memleketin zenginleri ve nüfuz sahipleri oldukları, valilere ve mutasarrıflara büyük menfaatler sağladıkları için mütesellimlik ve voyvodalık görevlerine getirilmeye başladılar. Hatta güç ve servet kazanmış olan âyanların vefatlarında kendi ailesinden biri yerine geçerdiler ve böylelikle âyan aileleri yavaş yavaş hanedana dönmeye başladılar (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İstanbul 1338, I, 1657-1661) Ayrıca âyanların tarihsel süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1982, s. 1-12; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara 1994.

Buldukları yerleri idari, mali ve hukuki anlamda ele geçiren âyanların, bu güçle yetinmeyerek kapıcıbaşılık, müderrislik gibi önemli unvanları elde etmek istedikleri, layiha yazarının diğer bir iddiasıdır. Bu unvanlar sayesinde toplum içerisindeki prestijlerini arttıracaklardı. Ancak, merkezden önemli bir meselenin halli için taşraya gönderilen mübaşirlere, olağanüstü yetkilerle birlikte kapıcıbaşı unvanının verilmesi, bir yetki karmaşasına sebebiyet veriyordu.

Yönetim ve yetki karmaşasının olduğu merkez ve taşrada işleri halletmenin anahtarı ise rüşvet olduğunu belirten layiha sahibine göre, âyan-mübaşir-devlet adamlarından oluşan rüşvet çarkı mükemmel işliyor; düzene uymayanlar ise hakaret, sürgün, görevden alınma gibi tehditlerle karşı karşıya kaldıklarından ya sessiz sedasız durumu kabulleniyor ya da düşmanlarından daha güçlü olan birisinin himayesine giriyorlardı. Bu durum ise gruplaşmalara ve küçük küçük güç bölgelerinin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Yaşanan bu hak ve salahiyet karmaşası, isyanın bastırılmamasının önemli sebeplerinden biriydi. Ayrıca âyanların, üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine dedelerinden miras kaldığı ve devletin hiç bir tasarruf hakkı olmadığı yönündeki iddiaları; yaptıkları hukuk dışı fiillerinden dolayı caydırıcı bir şekilde cezalandırılmamaları; kendi talepleri olmadan affedilmeleri yetmezmiş gibi devlet tarafına çekilmek için rütbelere verilerek âdeta ödüllendirilmelerini yine isyanın uzama sebepleri olarak sıralıyordu. Yazara göre âyanlar; isyanın bitip huzur ortamının sağlanması halinde sahip oldukları güç ve mevkiilerini kaybedecekleri gibi, devletin kendilerini ortadan kaldırmak için harekete geçeceğini, devlet dokunmasa bile yıllardır baskı ve zulüm altında ezdikleri halkın karşılığın dikileceğinin farkındaydılar.

İsyanın bastırılması için eskiden beri uygulanagelen genel af, mansıb siyaseti, tek bir vezir ve âyanın görevlendirilmesi gibi tedbirlerin ve alelacele alınan günübürlük kararların isyanı uzatmaktan başka bir işe yaramadığı da yazarın altını çizdiği hususlardan birisiydi. Yapılması gereken, hiç telaşa kapılmadan her şeyi en ince ayrıntısına kadar planlayarak kalıcı tedbirler alınmasıydı. Vezirler, voyvodalar ve hâkimlerin birbirleriyle olan şahsî sorunlarını bir yana bırakarak ittifak halinde çalışmalarını, buldukları kazanın durumuna vâkıf olarak ahalisine şefkat göstermeleri, kazalarını mümkün olduğu kadar eşkıya saldırılarına karşı güvenli hale getirmeleri gerekiyordu. Böylece bölgede, devlete itaat eden yöneticiler çoğalacak;

dolayısıyla eşkıya da sığınacak bir yer bulamayacağı için hiç mücadele edilmesine gerek kalmadan olaylar bir sene içinde yatışacak ve iki sene içinde tamamen sona erecekti. Yazarın tavsiye ettiği bu tedbir aslında devlet tarafından zaman zaman uygulanan bir yöntemdi. Selanik, şehrin yöneticilerinin ve ileri gelenlerinin yaptığı ittifak neticesinde asilerden temizlenebilmişti.²³

Merkezî Otoritenin Taşrada Tesisî

Layiha yazarı taşradaki düzensizliği sona erdirmek için merkezî otoritenin taşrada yeniden tesisini salık vermektedir. Ona göre bu ancak taşrayı âyanların hâkimiyetinden kurtarmak ile mümkün olabilirdi. Taşrada huzur ortamının sağlanabilmesi için işe ilk önce son 20-30 yıldan beri işlevini kaybetmiş olan idarî kadroların ve bu kadrolara adam yetiştiren birimlerdeki bozulmanın giderilmesiyle başlanmalıydı. Geçmişe bakıldığında iş bitirici güçlü vezirlerin, rikâb-ı hümâyunda yetişen vezir-zâde ve ağalar, uzun süre vezirlerin hizmetinde bulunanlar ile Enderun-ı hümâyunda yetişenler arasından çıktığını ileri süren yazara göre vezaret olur olmaz kişilere değil, belli zümrelerden liyakat sahiplerine verilmeliydi. Bu zümrelerin içerisinde eğitim ve terbiye gören vezirler, devlet yönetim geleneği, sadakat, adalet gibi idarî ve insanî hasletlerle donanıyorlar ve işlerini hakkıyla yapabilecek seviyeye geliyorlardı. Bu üç sınıf dışında kalemiye, askerîye, âyan ve eşraftan iş görebilecek dirayette devlete sadık vezirlerin çıkmasını beklemek boşunaydı.²⁴ Bu usulün uygulanması halin-

²³ Bu politikanın her yerde işe yaramadığı görülmektedir. Selanik'te devletin lehine yapılan ittifak Hasköy'de tersine dönmüş şehrin mütesellimi halkı korkutmak amacıyla dağlılarla işbirliği yapmış ve onları şehre davet etmiştir (BOA, HAT, nr. 56826). Yine âyanların köylerinin ve çiftliklerinin yakılmasını önlemek için asilere eşya ve para verdikleri yaptıkları bu masrafları ise halktan aldıkları vergilerle çıkardıkları da bilinen bir gerçektir (BOA, HAT, nr. 1452).

²⁴ Layiha yazarı bu fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Zuhûr-ı Devlet-i Osmâniye'den berû nâmdâr olan vüzerâ bütün tevârîh tetebbu' olursa ta'dâd olunacak üç zümreye münhâsırdır. Derece-i evvelde olanlar rikâb-ı hümâyûnda terbiye olub mehâbet-i mülûk kalbinde müstakırr ve hidemât-ı devletde bulunmağla taşranın ve İstanbul'un oldukça ahvâline vâkıf vezîrzâdeler ve ağavâtdır. Derece-i sâniyede olanlar müddet-i medîd vüzerâyâ mukârenet ve hidmetle terbiye olub silâhdârlık ve ket-hüdâlık hizmetlerinde bulunmuş olan Osmanlılardır. Derece-i sâlisinde Enderûn-ı Hümâyûnda terbiye olanlardır ki bu zikr olunan üç zümreden hâric gerek küttâb ve

de işler yine ehil şahısların eline geçtiği gibi, birkaç sene içinde vezaret sürgün ve ceza makamı olmaktan kurtularak itibarını kazanacak ve eski ihtişamlı günlerine dönecekti. Rumeli'deki ihtilâlin bastırılması için altı çizilen en önemli hususlardan biri de bölgedeki âyan kökenli idarecilerin görevlerine son verilmesi ve yerlerine merkezde yetişmiş olan idarecilerin atanmasıydı. Derbendat dışında olan Çirmen ve Köstendil sancaklarına kadar olan bölgede Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa²⁵ ve Gürcü Osman Paşa²⁶ gibi âyanlıktan gelme vezirlerin görevlerine -yeni bir isyana teşne olmayacak şekilde- son verilerek, yerlerine merkezde yetişmiş dolayısıyla devlet yönetim gelenegini bilen, çevresindekilere söz geçirebilecek dirayette, kendisini ve kapı halkını rahatlıkla geçindirebilecek maddi birikime sahip ,örneğin Sadr-ı sabık İzzet Paşa,²⁷ Kaimakam-ı esbâk Derviş Abdullah Paşa²⁸ ve Mustafa Paşa Kethüdâsı Vanlı Mehmed Paşa²⁹ gibi, devlet terbiyesi gören vezirler atanmalıydı. Yazar Rikâb ve Enderun terbiyesi olarak yetişmiş merkez vezirleriyle diğer sınıflar ve özellikle âyan kökenli vezirler arasındaki farkı tam manasıyla ortaya koyabilmek için Köprülü Kazası'nda³⁰ yaşanan bir olayı örnek verilmiştir. Köprülü'ye aynı anda müşterek âyan olarak atanan Emin Ağa ve Kadı Molla arasındaki rekabet nedeniyle çıkan kargaşayı merkez veziri olan Eğribozlu Bekir Paşa³¹ hem kendi hem de devletin itibarını düşünerek âdilâne çözümleme yoluna gitmişti. Taşra veziri Selanikli Hazinedar-zâde Mustafa Paşa³² ise tamamen

gerek yeniçeri ocaklısı ve gerek askerî zümresinden delil ve tüfenkci ve levend ağaları ve taşrada olan a'yân ve eşrâfdan bir tarihte bir işe yarar vezir zuhûr itdiği mesbûk değildir".

²⁵ Şeneklizade Mustafa Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV,1208.

²⁶ Gürcü Osman Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1305.

²⁷ İzzet Mehmet Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, III, 848.

²⁸ Abdullah Derviş Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, I, 59.

²⁹ Vanlı Mehmed Paşa bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1035.

³⁰ Layiha'da Köprülü'den, Rumeli Eyaleti'nin merkezi olan Manastır'a yirmi saat mesafede bir kaza olarak bahsedilmektedir. 1867'de Selanik Vilayeti'nin merkezi olan Selanik'e bağlı bir kaza olarak gözüken Köprülü,1877'de ise Kosova Vilayeti'nin Üsküp Sancağı'na bağlanmıştır (Tahir Sezan, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* , Ankara 2006, s. 88, 325).

³¹ Layihada Eğribozlu Bekir Paşa olarak kastettiği şahıs, Sami Ebubekir Paşa'dır (Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, V, 1478).

³² Selanikli Hazinedar-zâde (Seyyid) Mustafa Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1206.

kendi çıkarlarını ön planda tutarak bir kaç kese fazladan para için işleri içinden çıkılmaz bir hale sokmuş, onun hataları yüzünden şehir harabeye dönmüştü.

Taşradaki yöneticileri bu şekilde kontrol etmeyi teklif eden yazara göre sadece yönetici zümre değil tüm halk kontrol edilmeliydi. Bunun için ise bir an önce mürur tezkiresi usulüne geçilmeli gerek taşradaki şehirlere gerek İstanbul'a giriş çıkışlar kontrol altına alınmalıydı. Şahısların mürur tezkiresi alabilmek için kefil göstermeleri şart olduğundan serseri ve eşkiya takımı kefil bulamayacaklar ve dolayısıyla şehirlere diledikleri gibi girip çıkmaları engellenecekti.

Layiha yazarı taşradaki vezirlerin kontrolü için hâcegân sınıfından bir memurun maiyetlerine divan kâtibi olarak gönderilmesini teklif ediyordu. Vezir ve merkez arasındaki tüm yazışmalar bu şahıs tarafından yapılacağı için devlet sırları açığa çıkmayacaktı. Divan kâtibi vezirin her an yanında bulunacağı ve yazışmalarını yöneteceği için de onu kontrol altında tutacak, devlet aleyhinde bir hareketini sezdiği zaman bunu hemen bildirecekti. Bu yolla taşrada merkezin kontrolü kurulacağı gibi divan kâtipleri de görevde buldukları sürece birçok yeri gezerek taşranın ahvaline vakıf olacaklar ve merkeze döndükten sonra bu bilgilerinden yararlanılacaktı. Ayrıca taşradaki vezirlere gönderilecek olan emirlerdeki ifadeler çok dikkat edilmeliydi. Son zamanlarda sıkça rastlanan, birbirini tekzip eden ya da tamamen manasız ifadeler asla yer verilmemeliydi. Bu tür yazılar taşrayı karıştırdığı gibi dönüp dolaşıp İstanbul'un da huzurunu bozuyordu. Bu yüzden gönderilen yazılarda gayet kararlı, açık ve net ifadeler kullanılmalıydı. Özellikle fermanların içeriğine dikkat edilmeli ve olur olmaz her şey için ferman yazılmamalıydı.

Taşradaki adaletsizliğin giderilmesi için merkezî kontrolü teklif eden yazar, bölgede yapılacak mali düzenlemelerde bölge gelirlerinin merkezdeki devlet adamlarının kontrolünde olmasını öneriyordu. Bunun için Üsküp Nezareti, Edirne Cizyedarlığı ve Filibe Nezareti ile benzeri büyük iltizamlar yerlilere veya Leskovik Arnavutlarına değil İstanbul'da yeri yurdu bilinen ağa denilmeye layık züema, mültezim veya hassa hasekilerinin içinden tecrübeli ve insaflılarına iltizam gelirlerini zarara uğratmamak şartıyla verilmeliydi.

Askerî Tedbirler

Layihada altı çizilen bir diğer husus ise âyanların, her geçen gün savaş teknik ve taktiklerini geliştirmeleri seyyar kuvvetlerini arttırmalarıdır. Düzensiz birliklerin oluşturduğu tehlikenin büyüklüğü ve onlarla mücadele etmenin ne kadar güç olduğunu vurgulayabilmek için Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki askerî gücüne atıf yapılmıştır. Sayıları 3-4 bin kadar olan seyyar askerle baş edebilmek için 20.000 düzenli askere ihtiyaç olduğunu ifade eden yazar, bu kadar askerin sevk, idare ve îşelerinin temininin başlı başına bir sorun teşkil ettiğini, hatta isyanın uzamasının sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Layiha da dikkat çekilmeye çalışılan bu konu aslında yöneticiler tarafından da bilinen bir gerçektir: Devlet de asilerle başa çıkabilmenin en etkili yolunun onların taktiğini uygulamak hareket kabiliyeti yüksek birliklerle mücadele etmek gerektiğinin farkındaydı.

Layiha yazarına göre: Rumeli'ye gönderilecek vezirlerin maiyetlerinin de yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Maddi birikimi yeterli olmayan vezirler, gittikleri yerde bir müddetten sonra kapı halkının ihtiyaçlarını karşılamak için halkı maddi baskı altında tutuyorlardı.³³ Ya da bu durumla karşı karşıya kalmamak için masrafları daha az olan Arnavutları maiyetlerine alıyorlar ancak bu sefer de onları idare ve kontrol etmekte güçlük çekiyorlardı. Dolayısıyla durum içinden çıkılmaz bir hale geliyordu. Çözüm ise sınır vezirlerinin maiyetleri Bostancı Tüfenkçileri'nden yani eğitilmiş Nizam-ı Cedid askerlerinden oluşturulmasıyla mümkündü. Yazar, görevden alınmasını elzem olarak gördüğü askerî, siyasî, idarî ve malî anlamda Rumeli'nin en güçlü muhafızlarından olan Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'nın yerine atanacak valinin maiyetinin nasıl oluşturulacağını anlatırken, aynı zamanda bu konuda yapılacak yeni düzenlemenin de ana hatlarını çiziyordu. Bu düzenlemeye göre Üsküdar ve Levent çiftliklerindeki Bostancı Tüfenkçileri'nin sağ ve sol kollarından yüzer olmak üzere toplam 200 asker vezirin maiyetine verilmeliydi. 3-4 sene paşanın yanında kalacak olan bu askerlerin ulufeleri İstanbul'dan gönderilecek ve zamanında teslim edilmesine dikkat edilecekti. Vezirler de onlara aylık

³³ Stanford Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, çev. Hür Güldü, İstanbul 2010, s. 227.

beşer veya onar kuruş ulufe ile yeterli miktarda tayinat vereceklerdi. Görev süreleri dolan askerlere, İstanbul'a döndüklerinde yine bir miktar ulufe bağlanarak ocaklarına has kıyafetleri ve teçhizatları taşımalarına müsaade edilecekti. Böylelikle Bostancı Tüfenkçiliği herkesin girmek için yarıştığı bir ocak haline gelecek, devlet de köhneleşmiş olan ocakların ağırlığından yavaş yavaş kurtulmuş olacaktı. Vezirlerin maiyetlerindeki askerler gibi Karakullukçu, Tatar ve Enderun ağası vb. diğer görevlilerinde sayısı da altmış geçmemeliydi. Ayrıca vezirlerin maiyetine 2-3 top ve topçu ortası da verilerek bölgede caydırıcı güç haline gelmeleri sağlanmalıydı. Yapılan bu düzenleme ile maddi anlamda büyük bir yükten kurtulacak olan vezirler de para için halka baskı yapmayacaklardı.

İlmiye ve Kalemîye

Layiha sahibine göre, aslında bütün sorunlar herhangi bir göreve istihdam edilmeye layık olabilecek kişilerin azlığından kaynaklanıyordu. Ona göre son zamanlarda kişilerin ait oldukları zümreye ve liyakatlerine göre eğitilmesi ve istihdam edilmesi usulünden tamamen vazgeçilmişti. Özellikle ilmiye teşkilatının hali çok kötüydü. “Adet-i kabiha” olarak tanımladığı müsadere usulüne³⁴ eskisine nazaran tam manasıyla uyulmamasına rağmen, bu uygulamanın kötü izleri halkın zihninde hâlâ canlıydı. Mensuplarının mallarına ve canlarına dokunulmaması³⁵ ise İlmiye sınıfını, evlatlarının geleceklerini güvence altına almak isteyen en üst kademedeki en alt kademeye kadar herkesin gözdesi haline getirmişti. Ait oldukları zümreye ve yeteneklerine bakılmadan herkesin ilmiye sınıfına alınması sonucunda; asıl amacı seçkin, alanında söz sahibi yargı mensupları ve mülki amirler yetiştirmek olan teşkilat, sadece satranç öğrenmekle yetinen öğrencilerle dolmuştu. İlmiyede görülen bu bozulma Kalemîye de dâhil olmak üzere devlet adamı yetiştiren bütün teşkilatlarda yaşanıyordu.

³⁴ Tuncay Ögün, “Müsadere”, *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXII, 67-68.

³⁵ İlmiye sınıfı mensuplarının malları müsadere edilmediği gibi siyaseten katledilmiyorlardı. Ancak zaman zaman cezalandırılmaları gerekenlerin önce bu sınıfla ilişkisi kesiliyor ve verilen ceza uygulanıyordu. Kabakçı Mustafa İsyanı (Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiye or The Selimiye Incident: A Study of The May 1807 Rebellion*, Sabancı Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008) esnasında ilmiye mensubu olan Kapan Naibi Lütfullah Efendi'nin öldürülmesi de bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bâbîâlî'de Arapça ya da Farsça yazılmış bir yazıyı hakkıyla tercüme edilecek bir görevli kalmaması, durumun vahametini ortaya koyuyordu. Merkezde ise taşradan gelen rüşvetle şaşalı bir yaşantı sürdüren devlet adamları ve bürokratların bu yaşantısı ulemaya da sirayet ediyordu. Yazara göre, şer'i meselelerin halledilmesi için âdeta açık artırma uygulanıyor, niyabet aynen iltizamcılık³⁶ gibi kâr getiren bir mesleğe dönüşüyordu. Mahkeme ve sorgulama usulünü neredeyse terk eden, verdikleri ilam ve hüccetlerin duruma uygun olup olmadığını ayırmaya muktedir olamayan naiplerin sayısının fazlalığı, durumun vahametini açıkça gözler önüne seriyordu. Bu durumdan dolayı taşrada yaklaşık on beş seneden beri adalet tecelli etmiyordu. Tekrar adaletin tesisi için ise yetki bizzat padişah tarafından atanan bir kişinin elinde toplanmalı ve bizzat padişah tarafından birisi görevlendirilmeliydi. Ayrıca mesleğinde söz sahibi on-on beş müderris seçilerek taşraya gönderilmeliydi. Görevlendirildikleri bölgenin naib ve kadılarından sorumlu olacak bu şahısların paraya önem vermemeleleri ve özellikle mukarrebân-ı saltanat ile diğer devlet adamlarının iltimaslarına müsaade etmeyecek dirayette, adil, insafılı olmaları gerekmektedir. Devletin taşradaki adalet sisteminin kontrolünü sağlayacak bu müderrislerin azledilme korkusu olmadan görevlerini ifa edebilmesi için haklarında yapılacak olur olmaz her şikâyete kulak asılmamalı, ancak etraflıca bir tahkikattan sonra gerekiyorsa işlem yapılmalıydı. Osmanlı mülkî idaresinin ve hukukunun taşradaki temsilcileri olan kadı ve naiplerin asli görevleri olan adaleti sağlama çizgisinden çok uzak bir noktada olmaları halkı âyanlara iten bir diğer sebepti.

Layihadaki Çözüm Önerilerinin Uygulanması için İzlenecek Yöntem

İleri sürdüğü teklifleri akla yatkın ve uygulanabilir olduğunu açıkça ifade eden yazar, bir sorun çıkması halinde önceden hazırlıklı olmak için tekliflerinin enine boyuna tartışılıp iyice müzakere edildikten sonra sağlam bir esasa oturtulması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca yapılacak düzenlemeler tam manasıyla kesinlik kazanmadan asla taşraya duyurulmamalıydı. Çünkü bölgedeki iktidar sahiplerinin bundan rahatsızlık duya-

³⁶ Kelime metnin orijinalinde bu şekilde kullanılmıştır.

cakları ve huzursuzluk çıkaracakları meydandaydı. Bu yüzden konu umumi müzakerede değil Hacı İbrahim Efendi,³⁷ Kethüda İbrahim Efendi, ulemadan Münib Efendi'nin³⁸ katılacağı ve sayısı 4-5 kişiyi geçmeyecek bir heyet tarafından müzakere edilmeli ve karara bağlanmalıydı.

Layihanın dikkat çekici ve en önemli noktalarından bir tanesini de yapılacak düzenlemelerin halka kabul ettirilmesi hususu oluşturmaktadır. Daha önce yapılan askerî düzenlemelerde askere geleneksel kıyafetlerin dışında farklı kıyafetler giydirilmişti. Bundan da önemlisi bazı şahısların büyük maddi kayıplara uğramasına neden olan İrad-ı Cedid³⁹ ve zahire nizamı yerleştirildikten sonra teklif ettiği düzenlemeler daha kolay kabul ettirilebilirdi. Halkın doğası gereği çıkartacakları söylentilere ve dedikodulara da kulak asılmamalıydı. Hiç kimseye zararı olmayan aksine birçok faydayı beraberinde getiren Gemi Nizamı, Hendesehane ve Baruthanenin düzenlenmesinde bile halk arasında "Avrupa'yı taklide başladılar, önceden kaleler bu kalyonlarla mı hendeseyle mi alınmıştı" söylentileri çıkmıştı. Yazar, bu tür söylentilerin eskiden beri yapılan her yeni düzenlemede ortaya çıktığını ancak bunlara kulak asılmayarak geri adım atılmaması gerektiğini vurgulamak için Kanuni Sultan Süleyman'ın düzenlemeleri esnasında yaşananları örnek veriyordu. Nizam-ı Cedid ilk uygulanmaya başlandığında çıkan söylentiler kaale alınmadığı için başarılı olunmuş ve Mısır sorununun üstesinden gelinmişti.

Değerlendirme

İncelediğimiz layiha, Behiç Efendi'nin *Sevanihü'l-Levayih*⁴⁰ ve Ömer Faik Efendi'nin *Nizamü'l-Atik*⁴¹ adlı eserleriyle benzerlik gösterir. İlmiye sınıfı başta olmak üzere diğer sınıflarda görülen bozulma, taşradaki ada-

³⁷ Hacı İbrahim Efendi hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, 756-757.

³⁸ Münib Efendi hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, 1214.

³⁹ İrad-ı Cedid Nizamnamesi ve zeyli için bkz. Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-Osmanî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no 4178, II, 14-20.

⁴⁰ Ali Osman Çınar, *Es-Seyyid Mehmed Emin Behiç Efendi ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

⁴¹ Ahmed Sarıkaya, *Ömer Faik Efendi-Nizam'ül-Atik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1979.

letsizlik, mansıpların ehline verilmemesi, kişilerin mensup oldukları zümreye ve yeteneklerine göre eğitilmemesi ve istihdam edilmemesi, yazışmalardaki anlam karmaşası hemen hepsinin ortak oldukları noktalardır. Ancak layiha hukukî, idarî, malî alanlarda merkezileşmeyi ve taşrada merkezin kontrolünü savunan yönüyle de, devlet işlerinin tek elden ve merkezden yürütülemeyeceği kanaatinde olan Behiç Efendi'den farklılık gösterir.

Daha çok merkezî otoritenin yeniden güçlendirilmesi ve taşraya sirayeti gerekliliğinin savunulduğu layihada doğal olarak merkezî otoritenin en güçlü olduğu “Kanun-ı Kadim” in ihyası fikri ağırlık kazanmıştır. Tıpkı klasik dönemde yazılan ıslahat layihaları gibi⁴² sorunun çözümü için herkes ait olduğu zümreye ve yeteneklerine göre eğitim almalı ve istihdam edilmesi önerilmektedir. Böylelikle yetenekli ve işini layıkıyla yapabilecek şahıslar gün geçtikçe artacaktı. Yazar, vezaretin olur olmaz kişilere değil belirli zümrelerden gelen liyakat sahiplerine verilmesi gerektiği görüşüyle klasik dönemdeki tutucu Osmanlı toplum tasavvuruna göndermede bulunmaktadır. Bu bir toplumsal tasavvurdur çünkü gerçekte böyle bir toplum yapısı bulunmamasına rağmen⁴³ dönemin kalem erbaplarının belli bir geleneğe dayanarak idealize ettiği toplumsal yapıdır. Osmanlı siyaset düşüncesinde ifade edildiği biçimiyle Erkân-ı Erbaa ya da Anâsır-ı Erbaa denilen, ilim ehli, savaş ehli, tüccar-esnaf-zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan bu toplumsal yapı, meritokratik (liyakate dayalı) bir özellik gösterir. Sipahi oğlu sipahi - reaya oğlu reaya görüşü ile formüle edilen bu düşünceye göre; bir kişinin liyakatini belirleyen ve belirli bir görevi elde etmesini sağlayan en önemli şey o kişinin geldiği toplumsal sınıftır. Kişinin geldiği sınıftan, elde ettiği görev ya da başka bir nedenden ötürü başka bir sınıfa geçmesi bozulma/gerileme/yozlaşmanın belirtisidir. Dönemin yorumcularına göre; Osmanlı siyasî hayatının ve toplumsal yapısının güvenliği, Erkân-ı Erbaa'yı oluşturan sınıfların karşılıklı yardımlaşması ve bu sınıflar arasındaki oluşan denge ile mümkün olabilir.⁴⁴ Nizam-ı Cedid ıslahat-

⁴² Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 61, 74, 79, 83, 92, 97, 100.

⁴³ Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İstanbul 1990. s. 67-100.

⁴⁴ Mehmet Öz, *Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2005, s. 188-190.

larının tartışıldığı ve uygulanmaya çalışıldığı bir dönemde yazarın, kendi çağında karşılaştığı sorunlara yönelik çözüm önerilerinin klasik dönem Osmanlı zihniyetinin izlerini taşıması, bunlara örtük bir şekilde de olsa başvurması Osmanlı - Türk modernleşmesinin bu önemli dönemi açısından düşündürücüdür. Bununla birlikte Nizam-ı Kadim'in yeniden tesisinin ancak Nizam-ı Cedid uygulamalarına riayet etmekle olacağına altı çizilmiştir. Birbiriyle çelişkili görünen bu durum, yazarın günün koşullarına göre davranma ve haddini aşmama endişesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Ancak bu bahiste çekingen gözükten yazar ileri sürdüğü tedbirlerin işe yararlığı konusunda oldukça kendinden emindir. Hatta tavsiyelerinin uygulanması halinde sorunun kalmayacağına dair kesin zaman dilimleri vermektedir.⁴⁵

Layiha da göze çarpan en büyük sorunlardan bir tanesi yazarın devletin kendi eliyle taşra yönetim sistemine kattığı ve merkezî otoriteyi onların vasıtasıyla sağlamayı amaçladığı âyanları, devletten bağımsız bir güç olarak ele almasıdır. Layiha yazarının âyanlar hakkındaki bu tespitleri, 1768'de başlayan, 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması'yla mütareke dönemine giren ve 1787'de tekrar başlayarak 1791-1792 Zıştovi ve Yaş An-

⁴⁵ "...bu zikir olunan üç zümreden akl-ı mahkeme sâhibi olub idâre-i vezârete ve tedbîr-i mülke kâdir bulunmaz ise dahi oldukça âkil olanları intihâb olunub olvechle vezâret virildiği sûretde hiç bir fâ'idesi olmaz ise bunlardan asla ziyân melhûz olmayub hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından azl ile ve yâhûd vech-i âhâr ile tevbîh olunsalar isyânları gâ'ilesi çekilmez. Ve bundan bir kaç fâ'ide dahi der-kârdır ki vehle-i ûlâda bir ednâ şey gibi görünüb bir kaç seneden sonra anlanur", Bundan sonra bu maddeye ihtimâm olunub belki hâlâ müderris olanlardan beş on kadar isti'dâd-ı tâmmе sâhibi olanlarının tarîkleri tebdil olunub ve fi-mâba'd iki tarîke dahi müceb-i züll olmamak için ağzâdeleri ale'l-husûs yeniçeri ağası ve sâ'ir ocâk ağaları evlâdlarını isti'dâdına göre kapucıbaşı ve yâhûd silahşor ve küttâbzâdeleri hâce iderek gitdikçe istihdâma şâyân devlet ni'metiyle perverde olmuş hademe tezâyüd bulub ve bu makûleler adem-i irtikâb ve insâf ve sadâkatde dahi âhâr nâsa râcih oldukları mücerebdir. Bu vechle iki tarafda dahi sene be sene istihdâma şâyân adam çoğalmağa başlayub tarafeynin izzet ve şânını mucib olur", "...her vezîr ve hükkâm ve voyvoda bi'l-ittifâk bulundukları kazânın hâline dikkat ve ahâlîsine olduğu mertebe şefkat ve kasabasına hendek ve şeranbol ile mehmâ-emken resânet virub eşkiyâ hücum ider ise civarda olanlar cümlesi devlet tarafdârları bulunmak mülâsesiyle birbirlerine i'ânet iderek müdafa' idub asla eşkiyânın üzerlerine varılmaksızın bir sene de kuvvet-i eşkiyâya za'af-ı küllî geleceği âşikâr ve iki seneye kadar külliyen bertaraf olacağı bedidârdır...".

laşmalarıyla sona eren 24 yıl süren büyük Rus Osmanlı Avusturya Savaşları⁴⁶ sırasında belirginleşen “Âyanlar Çağı”⁴⁷ olarak isimlendirebileceğimiz bu sürecin tezahürüdür. Söz konusu 24 yıllık savaş sürecinde âyanların, kadıların, naiblerin ve diğer memurların sefer vergisinin bir kaç katını kendileri için halktan talep etmeleri de zaten sarsılmış olan taşradaki düzenin içinden çıkılmaz bir hal almasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸ Devletin yaşadığı bu otorite kaybıyla beraber tımar sisteminin ve onunla alakalı olarak arazi rejiminin zaman içinde uğradığı değişimler âyan sınıfının güçlenmesine buna mukabil taşrada devlet otoritesinin derinden sarsılmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁹ Erken dönemlerde memur tahakkümüne karşı halka bir çeşit koruma sağlama amacı taşımış olan âyanların nüfuzu çoğaldıkça ahaliye zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nispette artmıştır. Devlet zaman zaman nizamnameler neşriyle⁵⁰ âyanları kontrol etmeye çalışmışsa da yeterli sonucu alamamıştır.

⁴⁶ Kemal Beydilli, *a.g.m.*, XIX, 174.

⁴⁷ Feridun Emecen, “Doğu Karedeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, Ankara 2001, LXV/242, 193. Ayrıca bu sürece “Ayan Asrı”, “Ayanlık Düzeni Devri”, “Ayanlık Dönemi” gibi isimlerde verilmiştir (Hüseyin Çınar, 18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzadeler (Battaloğulları), *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, II/I, 432).

⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet 1309, IV, 285.

⁴⁹ Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 16.

⁵⁰ 1765-1768 ve 1771-1775 tarihlerinde olmak üzere iki defa sadarete gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa döneminde çıkartılan ilk nizamnâme ile H. 1198 (1783/1784) tarihinde çıkartılan ikinci nizamnâmede âyanların halkın ittifakıyla seçilip sadrazamın onayıyla atanması hükme bağlanmıştı. Ancak bu usul sadrazam ve eyalet yöneticilerinin âyanların seçimlerinde etkili olmalarına daha da ötesi büyük rüşvetin dönmesine sebebiyet veriyordu. 1198 nizamnamesinde sadrazama yapılan seçimi dikkate almaksızın dışarıdan âyan atama yetkisinin verilmesi ise sadrazamı daha etkin bir konuma getirmiştir. Sultan I. Abdülhamid zamanında 15 Nisan 1786/ Evâsıt-ı Ca 1200 tarihinde çıkartılan bir nizamnâme ile âyanlık kaldırılıp şehir kethüdalığı bırakılmıştır. Şehir kethüdasının seçimi yine halka bırakılmakla birlikte atamasında sadrazam başta olmak üzere taşradaki yöneticilerin de tüm yetkileri kaldırılmıştır. Devlet bu uygulama ile adam kayırma ve rüşvetin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak III. Selim’in cülusunda yayınladığı adaletname ve ıslahat fermanında (9 Temmuz 1789/Evâsıt-ı Şevval 1203) 1200 nizamnâmesi hükümleri tekrarlanmakla beraber en çok rüşvet üzerinde durulması, nizamnâmelerle amaçlanan hedefe ulaşılmadığını göstermektedir (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, İstanbul 1971, V, 62, 64; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, 1064).

Layihâ yazarının şiddetle eleştirdiği “Âyanlar Çağı”nın ortaya çıkmasıyla izlenmeye başlanan “Mansıb Siyaseti” de bu politikanın bir sonucudur. Taşradaki gücü, toplumsal grupların feda edilmesiyle değil bu grupları kendisiyle bütünleştirmesi, meşrulaştırması ya da kendisine bağlamasıyla artan Osmanlı Devleti,⁵¹ âyanlara karşı bu politikayı uygulamış, zaman zaman genel af çıkararak⁵² zaman zaman da asilerin elebaşlarına vezirlik, mirimiranlık ve âyanlık vererek en azından mansıb dağıtmak yoluyla bunları kendine bağlamaya çalışmıştır. Mısır örneğinde görüldüğü gibi Osmanlı’nın titizlikle uygulamaya çalıştığı temel devlet felsefesi merkezî iktidarı tehdit edebilecek güç odaklarını sistem dışında tutmak, eğer bunda başarılı olunamıyorsa nüfuz dengesini İstanbul lehine çevirebilecek yeni güç odaklarını desteklemek şeklinde kendisini göstermiştir. Çok ayrıntılı düşünmeyi ve buna paralel olarak siyasî tecrübeyi gerektiren bu hassas stratejinin, Osmanlı satrancını zarif varyasyonlarla gelişen bir mantık oyununa çevirdiği açıktır.⁵³ XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu’lu keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri halinde teşkilatlandırarak “resmî taşra kanunsuzluğu”nu “gayri resmî taşra eşkıyalığı”na dönüştürmesi,⁵⁴ Bağdat’ta Kölemenlerin yönetime ortak edilmesi, Eflak Boğdan’da Fenerli Rum Beylerinin yönetici sınıfını oluşturması, Sırp isyanında asilerle Babıalı arasındaki anlaşma bu siyasetin ürünüdür. Sultan III. Selim sorunun askerî müdahale ile çözülmesini isterken Rumeli ve Anadolu valilerinin af konusundaki ısrarları⁵⁵ da bu konu da güzel bir örneği oluşturmaktadır. Dönemin sadrazamı Yusuf Ziya Paşa da Mısır meselesinin devam ettiği bir dönemde Rumeli’ye askerî müdahale yerine isyancıların liderlerine unvanlar verilerek taltif edilmelerini ve böylelikle devlete bağlılıklarını sağlamayı daha akıllıca bir çözüm olarak görmüştür.⁵⁶ Sultan ve sadrazamı arasında yaşanan bu görüş ayrılığı Yusuf Ziya

⁵¹ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, çev. Zeynep Altok, İstanbul 2011, s.1-2.

⁵² BOA, HAT, nr. 57127; nr. 2264.

⁵³ Andree Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi*, İstanbul 1999, s. 8.

⁵⁴ Mehmet Öz, *a.g.e.*, s. 51. Celalilerin devlet sistemine entegre edilme süreci hakkında bkz. William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, İstanbul 2000.

⁵⁵ BOA, HAT, nr. 57127.

⁵⁶ BOA, HAT, nr. 2547.

Paşa'nın başarısıyla sonuçlanmış, af kararı çıkarılmıştır.⁵⁷ Yine Rume-
li'nin en büyük asilerinden Pasbandoğlu'nun defalarca af edilmesi ve ve-
zirlik rütbesine sahip olması da devletin bu politikasının yanı sıra sadra-
zama olan yakınlığından kaynaklanıyordu.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin taşrada
merkezî otoriteyi zaman zaman direkt değil de dolaylı yollardan sağlama
yönündeki bu politikaları layiha yazarı tarafından tam anlamıyla kavra-
namaması yukarıda da değinildiği gibi onun âyan-devlet ilişkisini çöze-
memesine sebebiyet vermiştir.

Layiha yazarının çelişkiye düştüğü bir takım noktalar bulunmakta-
dır. Merkezde, gerek ulema gerek devlet adamları arasında rüşvet ve ilti-
masın yaygınlaştığı, işlerin ehil ellerden çıktığı, yönetici zümreleri yetiştiren
ilmiye ve kalemiye sınıflarının özelliğini kaybettiği iddiasında olan ve
bu hususlarda sert eleştirileri bulunan yazarın, taşrada merkezî otoritenin
yeniden tesisi için bölgeye merkez terbiyesinden geçmiş üst düzey görevli-
lerin gönderilmesi istemesi en büyük çelişkisini oluşturmaktadır. Ayrıca
taşraya gönderilmesi gerektiğini düşünen kişiler için direkt adres göster-
mesi yine layihasında ileri sürdüğü tedbirlerin tartışılacağı meclise katıla-
cakların isimlerini açıkça zikretmesi eleştirdiği iltimas ve intisap sistemi-
ne dâhil olduğunu ve dolayısıyla atanacak kişilerin isimlerini verirken
ehliyetleri kadar bu kişilere olan yakınlığını da göz önünde tuttuğunu
göstermektedir.

Yazarın çelişkiye düştüğü bir diğer nokta ise halk/reaya hakkındaki
düşünceleridir. Reayayı tam olarak konumlandıramamıştır. Âyanların
ortadan kaldırılmasını gerektiğini savunurken dayandığı noktalardan bir
tanesi reayanın emniyeti, güvenliği ve devlet tarafından yeniden kazanıl-
masıdır. Bu noktada halkı önemli bir değer olarak kabul etmektedir. An-
cak önerdiği tedbirlerin uygulama aşamasında halkı tamamen bir kenara
itmekte adeta onların görölmezden gelinmesini istemektedir.

19. yüzyılın hemen başında Dağlı isyanlarına yönelik yazılan ve III.
Selim'e sunulan layiha, salt isyanların nedenlerini ve çözüm önerilerini
içermemektedir. Layiha, onu kaleme alan, merkezde yetişmiş bir Osmanlı
bürokratının taşraya ve taşradaki yerli unsurlara bakışını ifşa eden bir

⁵⁷ BOA, HAT, nr. 57127.

⁵⁸ Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608 I, vr. 96a.

karaktere sahiptir. Layiha aynı zamanda sistemdeki sorunları ortaya koyup, sorunlara dair çözüm önerilerini sıralarken yüzyıllar içerisinde gelişmiş, büyük bir geleneği barındıran, Osmanlı elitlerinin üyesi olan tipik bir bürokratin dünyası hakkında bize bilgi vermektedir. Layiha sorun odaklı bir şekilde yazılmış ve sorunların merkezine Osmanlı taşrasındaki âyanlar koyulmuştur. Bu haliyle layiha yazarı, kendi ait olduğu sınıfı, yani merkezdeki klasik anlamıyla “devletlü”leri ön plana çıkartarak âyanları, taşradan temizlenmesi gereken birer unsur haline dönüştürmüştür.

Layihaya göre Dağlı isyanları, Osmanlı taşrasındaki merkezî otoritenin kaybolmasının ve devletin, âyanlar gibi “devletlü” olmayan kişilerle ittifak kurmasının bir sonucudur. Layiha yazarı merkezî otoritenin zayıflamasını, âyanların ortaya çıkışını ya da âyanların devletleşmesini, rüşvetin ve hizipleşmelerin taşrada boy göstermesini, adeta bir zincirin halkaları gibi birbirini takip eden olaylar dizisi olarak değerlendirerek, var olan durumu sistemde gerileme/yozlaşma/bozulma belirtisi olarak sunmaktadır. Bu bozulmaya karşı layiha, taşrada vezir, voyvoda ve hâkimlerin ittifak yapmalarını ve bu ittifaka müderrisler gibi taşradaki diğer devlet görevlilerinin de dâhil olmasını önermektedir.

Layiha yazarı, kendisine ve sistemdeki çürümeye karşı sunduğu çözüm önerilerine çok güvenmekte, önerilerinin yerine getirildiğinde çözümün mutlak olacağını düşünmektedir. Fakat yazarın sisteme yönelik eleştirileri ve bunlara dair çözüm önerileri aslında istisna değil, dönemi itibarıyla tipik özellikler sergilemektedir. Bu açıdan yazarın Osmanlı modernleşmesinde önemli rol oynayan Osmanlı elitlerinin taşıdığı eski ve yeni arasındaki sıkışmışlığı taşıdığı görülmektedir. Osmanlı merkezî ile taşra arasındaki ilişkilerin mahiyetini çok iyi kavrayamayan yazar, özellikle âyanlar bahsinde âyanların sisteme entegre edilmesini eleştirir ve bunu bir yozlaşma alameti olarak nitelendirir. Yazar bu duruma karşı çıkarken dayandığı temel argüman klasik dönem Osmanlı devlet adamlarının da paylaştığı “kanun-ı kadim” anlayışıdır. Bu haliyle layiha yeni bir şey söylememekte, klasik dönemde liyakati ön plana çıkaran ve liyakatle kişinin geldiği sınıf arasında doğrudan ontolojik bir bağ kuran zihniyeti koruduğu net bir şekilde hissedilmektedir.

Yazarın çözüm önerileri, sadece sisteme yönelik değil, kendi içerisinde de ciddi çelişkileri barındırır. Şöyle ki yazar metinde bir taraftan taşradaki sorunların, merkezden atanan nitelikli ve eğitilmiş merkezî unsurların

taşraya gönderilmesiyle çözüleceğini savunurken diğer taraftan merkezdeki başta eğitim kurumları olmak üzere birçok kurumun yozlaşma içerisinde olduğunu hatta herhangi bir göreve istihdam edilmeye layık olabilecek kişilerin azlığından yakınır. Böylece yazar, varolan sorunların asıl kökeninde yer alan, merkezdeki bütünsel yozlaşmayı bir tarafa bırakıp, doğrudan taşraya yönelik sorunları gündemine alarak, kendisine göre “yozlaşmış” bir merkezin “yozlaşmış” unsurlarının taşradaki sorunları çözeceğinin kanaatini taşır. Yazarın çelişkileri bunlarla da bitmez. Kendisi taşradaki hizipleşmelere karşı çıkarken daha önce değindiğimiz üzere aslında bu hizipleşmelerin odağında yer almaktadır. Bir yerde kendisini var eden, belki de bu layihayı kaleme almasını sağlayan hizipsel yapıları ve gerçekte Osmanlı elit içi mücadelenin bir tezahürü olan hizipleri görmeyen ya da göremeyen yazarımız, Osmanlı merkezini, hiziplerden arındırır ve bu yapıları bir yerde “taşralaştırır”.

Her ne kadar layihamız dönemi itibariyle tipik ve bir o kadar da çelişkili özellikler sergilese de özellikle halka dair söyledikleri, Osmanlı siyaset düşüncesinde kamuoyu kavramının yavaş yavaş gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da layihayı apayrı bir yere taşımaktadır. Osmanlıda “kamuoyu”nun oluşumu ve mahiyeti üzerine yapılan bir çalışmada “Osmanlı toplumunda kamunun ve kamuoyunun ortaya çıkışını 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde siyaseti yeniden tanımlayan bir dizi yeni yönetsel pratik sürecinde oluşturulmuş olduğunu” ileriye sürülmüştür.⁵⁹ Bu tanım birçok açıdan doğru olmakla beraber Osmanlı kamuoyu kavramının oluşumunun biraz daha geriye çekilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. En azından elimizdeki layiha bunun böyle olması gerektiğine dair bize önemli ipuçları sunmaktadır. Layihada halk, metni kaleme alan yazar tarafından politik söyleme dâhil edilmiş ve halk politik bir nesne olarak algılanmıştır. Özellikle halkın, Gemi Nizamı, Hendeshane ve Baruthanenin düzenlenmesi gibi değişimi içeren olaylara karşı muhalefet etmesi ve halkın bu durumu Avrupa’yı taklit etme olarak değerlendirmesi, bir yerde layiha yazarının, halkı değişim karşısında bir şeyler söyleyen, yorumda bulunan, en önemlisi de muhalefet eden bir kitle olarak gördüğünün açık bir delilidir. Bunun yanında layiha yazarının halkı politize ettiğini, halkla birlikte

⁵⁹ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu (Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Fjrnalleri)*, İstanbul 2009, s. 17.

ya da halka karşı reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia etmesi bir Osmanlı bürokratinin zihninde, devletin her zaman dikkate alınması gereken kamuoyunun ilk nüvelerini ortaya koymaktadır. Halkın hesaba katılması bununla kalmamakla, reformların uygulanacağı sırada sadece yönetici zümrenin kontrol edilmemesi, yönetici zümreyle halkın da dikkate alınması gerektiğini dile getiren yazar, halkı devletin karşısına, dikkat edeceği, en azından eylemlerini ve tavırlarını ona göre koyacağı bir kitleye dönüştürmüştür.

Sonuç olarak yukarıda bahsetmeğe çalıştığımız çelişkilerle birlikte yazarın ait olduğu gelenekçi zihniyetin doğruluğunu savunmak amacıyla Nizam-ı Kadimci yargıları ifade eden layiha, yazıldığı dönemin devlet-taşra ilişkilerini çok boyutlu olarak ortaya koyması, devri idrak eden/etmeye çalışan ve merkez-taşra bağlantılarını iyi gözlemlediği anlaşılabilir bir şahıs tarafından kaleme alınmış olması hasebiyle bu sahada yapılacak çalışmalara ışık tutacak bir metin özelliğini taşımaktadır.

Lâyiha Metni⁶⁰

Bir müddetden beri Rumili'de vâki' olan ihtilâlin def'îcin esbâb-ı adîdeye teşebbüs ve tedabir-i mütenevvî'a ile her hangi türlüsüne sülûk olundu ise bir hüsn-i netîce vermediğinin ve bu ana kadar ihtilâl-i merkûme mündefî' olmak değil belki gün be gün mütezâyid olmakta idüğünün sır ve sebebi menşe'-i ihtilâl ve fesâd ne idüğü mülâhaza olunmadığından ve yahud mülâhaza olunmuş ise dahi icrasında ba'zı mehâzîr-i vâhiye fikr olduğundan îcâb edip bu cihetle yevmen fe-yevmen muhtell olmakta idüğü Rumeli'nin dakâyık-ı ahvâline vâkıf olup kendisi bî-garez ve bî-taraf olanlar indinde vâzih ve âşikârdır.

Bir vakitten beri taşra memâlîkde olan

İşbu ihtilâlin mukaddeme-i cüz'iyyesi İbtidâ seksen iki tarihinde vâki' olan Rusya Seferi'nden başlayıp her ne kadar refte refte muhtell olmakta ise dahi bu def'a bin iki yüz tarihinde vâki' olan sefer-i hümâyûna gelince pek âşikâr olamayıp sefer-i merkumdan avdet olunduktan sonra bu sûreti kesbe tabî'atıyla isti'dâd hâsıl ve sonra ba'zı ashâb-ı agrâzın kendi havâsına tatbîk ederek arz eylediği tedabir ve kelimât hak zan olunarak icrâsına şurû' olundukça bu mertebeye vâsıl olmuştur. Evvelâ seksen iki tarihinde vâki' olan seferden mukaddem kâ'ide-i hükmiyye üzere vaz' olunmuş olan merâtibden rütbe-i vâlâ-yı vezârete tahsîs kılınân şân ve vüzerâ-yı izâma verilen ruhsât-ı lâzımeden bir mikdârı bâkî idi. Vezârette olan mehâbet ve kudretten nâşî cem' i nâsın ale'l-husûs taşra ahâlîsinin kalblerinde vüzerâdan bir ru'b ve hirâs der-kâr olub şekâvete mecbûl olanlar dahi bu havfdan nâşî cibill[iy]etlerinde merkûz olan fesâdı icraya muktedir olamayıp fakat bir huşûnet-i gayr-i sâriye ile kalmış iken seksen ikide vâki' olan seferde binbaşı ve zî kudret nâmıyla ordu-yı hümâyûnda tahaşşüd eden âyân ve derebeyi makuleleri fi'l-asl nâmını lisâna almağa mütecâsir olmadıkları ricâl-i devlete birer takrîb ile intisâba yol bulup olvâkitde dahi hasbe'l-iktizâ vüzerânın giriftâr oldukları tenük-desti sebebiyle adem-i nüfûz ve iktidârları tâ'ife -i merkûmenin rey'ü'l-ayn meşhûdları olarak mehâbet-i vüzerâ nazarlarında sâkit olmağa ve yavaş yavaş ricâl-i saltanata arz-ı hâl tahrîriyle ba'zı emellerini hafice arz ve ifâdeye yol

⁶⁰ BOA, Cevdet Dahiliye, nr. 430.

bulmağa başlayub zamîrlerinde cibillî merkûz olan fesâdın kuvvetden fi'ile gelmesine mehmâ-emken yol öğrenmeğe ve hademe-i devletin mizâclarını dahi anlamağa başladılar. Sâniyen sefer-i merkûmda levâzımât -ı vâcibenin tedârükü husûsunda hasbe'l-vakit vâki' olan kusurdan ve tevâ'if-i askerîyeden her zümrenin beyninde bir nev'i fesâd tahaddüsüyle istihdâmları mümkün olamadığından esâfile müdârâyaya mecbûr olunub askerî tâ'ifesinden delîl ve tüfenkçi ve levend makulesinden farazâ beş on kîse bahşış vermeğe lâyık ednâ bir yararlık edenlere mîr-i mîrânlık ve ba'zularına defaten rütbe-i vâlâ-yı vezâret verilerek ve sefer-i merkumdan avdet olunduktan sonra vezâreti nefy makamına koyup hademe-i devletden biri memur olduğu hizmetde tekâsül ve yahud haddinden ziyâde ednâ mertebe bir harekete mütecâsir olsa nefy ve te'dîbe bedel tuğ verilerek şân-ı vezâret külliyyen mefkûd olduğundan kat'ü'n-nazar vezâret dahi bu vesîle ile esâfil eline geçmeğe başlayıp zulm ve tam'a gün be gün şöhet bularak iştikâdan Devlet-i Aliyye bizâr ve vedi'ât-ullah olan fukarâ-yı ra'iiyyet dahi nâ-çâr yavaş yavaş adem-i itâ'ate ve hafî hafî Devlet-i Aliyye tarafına husûmete başlayıp vüzerâ ve hükkâm elinden ber-vech-i sühûlet girîze her biri birer çâre arar iken def'a-i sâniyede vâki' olan seferde âyân ve sergerde makuleleri hâl-i ra'iiyyete kemâliyle vâkîf oldukları mülâbese[lerle] kendülerini bu vesîle ile mahkûmiyetden külliyyen kurtarmağa her biri teşmîr-i sâ'id-i ihtimâm ederek ricâl ve hademe-i devletin mizâclarını gereği gibi öğrenip her biri bir tarafa intisâba ol mertebe yol buldular ki gerek vüzerâ ve gerek hükkâm-ı şer'in indlerinde zerre kadar itibârları kalmayıp umûr-ı bilâd yekser Âsitâne'de müstahdem olan ricâl ve hademe yedine geçip şu mertebeye resîde oldu ki farazâ aklâm hul-fâsından bir kazâda beşyüz akçe bir tûmâra mutâsârrıf olan bir kâtib ol-kazânın umûr-ı şer'iiyye ve örfiyyesine müdâhale edip vâlî ve hâkimin zerre kadar nüfûz ve itibârları kalmayıp belki ol kazada sâkin olup timar-ı mezbûrun mültezimi olan kimesne irade etmedikçe ol kazâda vâlî ve hükkâm olmak mümteni' oldu. Sâlisen Devlet-i Aliyye'de bir münâsebet ve yahud bir takrîb ile bir mahale intisâb peydâ ederek istihdâm olunan ba'zı nâ-keslerin etbâ' ve müte'allikatı bir maslahat zımnında ve yahud bir husus [ile] mübâşiriyetle taşra memleketlere vardıkça ahâlînin vücûhundan kendü maslahat-ı fâsidesini tervîc için merkuma bir tulum kürk ya bir bâr-gîr veren her kim ise anı efendisine senâ ederek kulağını doldurub fukarâyı siyânet ve yahud memlekette kîl ü kal tekevvün etmesin mülâha-

zasına mebnî bu makule mübâşirin ve hademeye kararından ziyâde hidmet vermeyip lâyıkindan ziyâde ikrâm etmeyenleri hâin olmak üzere müntesib olduğu efendisine anlatarak biçâreyi tekdîr ve tazyîk ve itibârına hâlel vermediği kendülere iş edindiklerinden çâr ü nâ-çâr ehl-i irz makulesi dahi birer mahâle intisâba mecbûr olup dâr-ı devlette hasmından kavîce bir kapı bulur ise ol dahi sığınıp bulamadığı halde zorba makulesinden bir sâhib-i iktidâra müdârâ ederek tarafdâr geçinip ve hâb ve nehhâb olmağı ol dahi âdet edindiğinden sâkin oldukları memleketin ahâlîsi bu cihetle iki fırka olmağa başlayıp herkes kendü tarafının maslahatını tervîce sa'y ile iş çıkırından çıkıp terefeyn sekbân tedârüküne muhtâc olmağla Edirne ve ol havâlide olan âyân ve voyvodalar Kırçalı ve Deliorman eşkiyâsına ve Sofya'dan yukarıda olanlar Arnavud tâ'ifesine ulûfe tayinini ve yahud ba'zı ettikleri mezâlîm ve ta'addiyatdan ıgmâz ile başlarına biriktirip gün be gün fesâd ziyâde olmağa başladı ve her bir kaza havâlisinde müddet-i medîd geşt ü güzâr eden eşkiyâ be her hâl ol havâlide olan kazâlardan birinin âyânına müstenid olduğu ve müstenid olmadıkça geşt ü güzâr etmek mümkün olmadığı reyü'l-ayn görüp ve ilme'l-yakîn ma'lûm-ı kemterânem olan mevâddandır ki sûal iktizâ eder ise emsâlınden bir kaç ma'lûm-ı bendegânem olan maddeler şifâhen ifade ve takrîr olunur.

Zikr olunan esbâba mebnî âyân ve voyvoda makuleleri İstanbul'da birer il peydâ edip fukarâdan zı'fını almak için bezl-i irtişâdan kaçmayıp bu vesîle ile hademe-i devlet ve etbâ'-ı ricâl-i saltanat elleri yettikçe taşra memleketlerden akçe almağa başladıkça ve derecesinden ziyâde ihtişâm etmeğe alışıp bu keyfiyet zarurî ulemâ tarafına dahi sirâyet ederek anlar dahi gerek kendü ma'îşet ve arpalıklarının ve gerek etbâ' ve müte'allikâtlarının mansıplarının umûr-ı şer'iyelerini oldukça fikh-ı şerîfe müntesib müteşerri' adamlara taklîd etmeği külliye unutup bayağı bey'-i men yezîd derecesine resîde ettiklerine mebnî niyâbet iltizâmcılık gibi bir kâr sûretine girdiğinden Yanya ve Bosna ahâlîsi İstanbul'a dökülüp kapı kethüdaları tarafından her bir kazanın mâhiyyelerini arttırarak alan ve veren asla şerî'ât-ı mutahharanın icrasını mülâhaza ettikleri olmadığın- dan bayağı Selanik ve Yenişehir gibi cesîm mevleviyetler hasbe'l-iktizâ niyâbete verildikçe müdde'î ve müdde'aün-aleyhi istintâka ve de'âvî zımnında verdiği hüccetin sakkı hükm ettiği mes'eleye ve i'lâmı vâki-i hâle mutâbık mıdır temyîze kudreti olmayanları hezâr be hezâr gördüğümüz vardır ki taşradan mevâdd zımnında gelen i'lâmata nazar-ı dikkat

olunsa bu da'vâya delîl-i kâfidir. Sâ'ir kasabât ve nevâhide olanlar ma'âz-Allahü Teâlâ hiç lisana alınmak câ'iz değildir ki içlerinde sevâdhan olmaları pek çoktur. Bu makule hükkâmın beyne'l-ahâlî nüfûz-ı kelâmı olmadığından hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından varan memurünün yedinde olan evâmiri vâlî ve hükkâm tenfiz ve icraya kadîr olmadıklarından maslahat âyân makulelerinin ellerine düşüp bildikleri gibi kesip biçip eğer mübâşirleri erbâb-ı dirâyetden ise bir mikdâr hakk-ı sükût ile ırzâ ve iade ve ashâb-ı dirâyetden değil ise bayağı istihzâ ederek def' eylemeği indlerinde işgüzarlık addedip ve irâdat-ı Devlet-i Aliyye'nin mehâbeti nazarlarından sâkıt olmağa başladı. Ricâl-ı saltanat-ı seniyye dahi vülât ve hükkâmın ahvâline vâkîf oldukları ecilden bir belde de bir cesîm maslahat zuhûr ettikçe ahâlîsinden bir sâhib-i iktidâra havâle etmeğe mecbur olub cem'i husûsâta âyân makuleleri memur olmağa başlayıp maslahat vülât ve hükkâm elinden çıktıkça nüfuzlarına bir kat dahi hâlel gelip fakat bir rütbeleriyle ahâlîye cübbe satmaktan gayri bir işe yaramaz oldular. Gidererek âyânlar bu sûreti dahi çekemeyip kimi kapıcıbaşılık ve kimi müderrislik tahsîli sevdasına düşüp her birileri hadlerinden ziyâde merâtib tahsîline dest-res oldular ki esbâb-ı ihtilâlden bir sebep-i müstâkill dahi budur. Evvelâ bir memleketde bir cesîm maslahat zuhûr edip Devlet-i Aliyye tarafından bir külliyetlü mübâşir tayin olunmak lâzım gelse kapıcıbaşı ağalardan biri memur olmak lâzım gelir ki vezârete mevsûl bir büyük mertebedir. Vardığı memleketin âyânı ona hidmetkâr makamında olmak lâzım iken hâlbuki o dahi kapıcıbaşı olup belki fazla olarak bir de mîr-âhûr pâyesi var. Memur olan zât iki sûretin birini ihtiyara mecbur olup ya müdârâ ve yahud icra-yı lâzıme-i memuriyet kaydına düşmek lâzım gelir. İcra-yı memuriyet kaydına düştüğü sûrette o makule âyânların İstanbul'da hâmilere olan zevâta derhâl tahrîr edip anlar dahi âdet-i müstemirreleri üzere kapı kapı gezip evliyâ-yı umûru tasdî' ve ta'cîz ve ba'zı kelimât-ı bâtulayı sûret-i hakda bast ve îrâd ederek bir şugule arasında âhirü'l-emr biçâre mübâşiri ya tekdîr ve yahud memuriyetinden azl ettirip memleket âyânına ihâle ettirirler. Müdârâ sûretini ihtiyâr etse maslahat Devlet-i Aliyye'nin marzîsi üzerine görülemeyip yine tekdîr olacağı nümâyândır. Bu takdîrce Devlet-i Aliyye'nin maslahatı gün be gün muhtell olup geri kalacağı delîl ve bürhân istemez. Sâniyen o makule erâzil-i nâs hemen kendi kendine dururken bir mertebeye nâil olmak dahi gücçe olduğundan kurt dumanlı günü sever diyerek herkes kendü semtinde ihtilâl peydâ

olduğunu ez cân ü dil ister ki hem rütbe kapmağa hem akçe kazanmağa indlerinde büyük sermâyedir ve bi'd-def'ât kendü lisânlarından istimâ' ettiğim maddedir ve erbâb-ı vukûfun ma'lûmlarıdır.

Bu Dağlı Eşkiyâsı maddesi dahi bu makule âyânların birbirlerine te galüb sevdasıyla tahrîklerinden neş'et edip bu mertebeye resîde olduktan sonra ba'zılarının zîr-i idâresinden çıkıp kendüleri dahi mütehayyır kalmışlardır. Ancak ba'zı idârenin tarîkini bilenler hâla keyfe mâ-yeşâ' istihdâm ederler. Ancak bu makulenin celbiyle bu nâ'ire-i fesâdın fi'l-cümle intifâsı sûretâ ehven görünüyor ise dahi mümkün olamayacağı erbâb-ı tecrübenin ma'lûmudur. Zîrâ mukaddemlerinde ba'zı vâkîf sûretinde bî-vukûf ve ba'zı vâkîf iken kendü maslahat-ı mahsûsasını tervîc zımında Devlet-i Aliyye'yi ve sâir memurini iğfâl edip re'y verilmek güzel olur sonra vaktiyle haklarından gelinir diyerek bir iki def'a bu sûrete râğbet olunup sergerdeleri birer kazaya oturtulmuştu. Bu sûret ise fesâdın gün be gün tezâyüdünü mücibdir. İbtidâ o makule darb-ı destiyle emelini tahsîl eden hâin makulesi göreceği maslahatı Devlet-i Aliyye'nin rızâsına tatbîk etmeği asla fikr etmez. Zîrâ hiç âsâr-ı gazabdan müte'essir olmamıştır. Sâniyen eşkiyâ tedmîrine memur olsa an-samîmi'l-kalb çalışmayıp bozup bozulması muvâza'atendir. Zîrâ her ne kadar hıyânetden keff-i yed etmiş gibi görünse dahi gayret-i cinsiye der-kâr ve içlerinde kendü akrabâ ve müte'allikâtı bulunmamak emr-i muhâldir. Sâlisen eşkiyâ mündefi' olup Devlet-i Aliyye'nin eli başına değdikçe o makule kerhen ruhsât verilenlerin tedrîcle haklarından gelinmek lâzıme-i maslahat olacağını dâimâ tefekkür eder ve devlet tarafından emin olsa bile âyân ve voyvoda olduğu kazanın ahâlisi kendü hükm-i Karakuşî'sinden bî-zâr olup âhirü'l-emr bir belâya uğrayacağını anladığından etrâfında olan fitneyi kendüye hısn-ı hasîn bilir. Râbi'an şekavete mecbûl olan tâife dahi eslâfına bakıp onların hakkından kimesne gelemeyip çâr ü nâ-çâr birer kazaya âyân ettiler. Biz dahi gayret edip "ya bu yolda ölürüz yahud biz de birer kazâ zabt ederiz" diyerek bir taraftan zuhûr etmektedir. O takıma dahi re'y verilse bir takım dahi zuhûr edip ila gayrû'n-nihâye ardı alınmaz ve bu makule bedâvete alışan gürûhun dâimâ efkârı bu tarafa masrûf olduğundan gittikçe kolayını öğrenip ma'âz-Allahü Teâlâ daha dakîk ve amîk fesâdat peydâ etmeleri mülâhazadan ba'id değildir. Zîrâ muhârebede gün be gün tefennün edip ne mertebeye erişdikleri görenlerin ma'lûmudur. Zîrâ öteden beri bedevî asker ile mukâvemet bir emr-i müşkildir ki Devlet-i Aliyye-i

ebediyyü'd-devâmın ibtidâ-yı zuhûru bedâvetle olduğundan kimesne mukâvemet edemeyip ne kadar memâlîk feth ettikleri ma'lûmdur. Eşkiyâyı merkûme dahi beş on seneden beri bedâvete gereği gibi alışıp el-hâletü hâzihi Devlet-i Aliyye'nin mâlik olduğu tevâ'if-i askeriyeden üç cins asker sâirlerine cenk ve muhârebede fâ'ikdir. Bir cinsi Canik ve Trabzon havâlisinde olan Çepni askeri ve bir cinsi dahi Deliorman askeri iken bu cins asker ile üzerlerine varan memurlar dahi tâb-âver olamadıkları tecrübe olundu. Resm-i hiyel-i muhârebeyi bilmekte ve cesaret ve sebatta bu iki cinse dahi fâ'ik olan Arnavud askeridir. Anların dahi istihdâmı bir emr-i müşkil olup sergerde bulunanlara göre istihdâmlarının tarîkini öğrenmek mahsûs tahsîle muhtâc bir fendir. Bundan maadâ Arnavûd tâ'ifesi gâyet rezil ve tama'kâr bir tâ'ife olup indlerinde akçeden elezz bir şey olmadığından akçe kazanmak için envâ'-ı rezâ'ili irtikâb beynlerinde ayıp olmayıp ale'l-husûs seferler vuku'undan beri Osmanlı zümresine inkırâz gelip askere muhtâc olanların cümlesi Arnavûd sekbân istihdâmına mecbûr ve Rumeli âyânlarının dahi her biri kırk ellişer sekbân beslediklerinden tâ'ife -i merkumenin kârları gereği gibi revâc bulup gittikçe dakâyıkını öğrenerek kimesneye yâr olmaz oldular. Arnavûd askeri istihdâm eden iki sergerde birbirleriyle muhârebe edecek olup birbirlerinin üzerine asker çektiklerinde askeri kalîl ve yahud za'îf olan hasmının asker bölükbaşlarını hafiyeten tarafına celb ile tüfenk altılır ise altı aylık altılmaz ise üçer aylık ulûfe vermek şartıyla bayağı bazâr edip kendü hizmet etdikleri nân u ni'metini yedikleri efendilerini bozuverip rüsûvâ ederler ve bu cünha ile milletleri beyninde medhûl olmayıp belki iftihâr ederler.

Tevâ'if-i askeriyede olan fesâdât-ı mezkûreye mebnî eşkiyâyı merkumenin tedmîrleri için mahsûs sergerde tayini bu ana kadar bî-hûde it'âb-ı nüfûs ve etrâf ü eknâfda olan zâhireyi telef ve fukarâyı ra'iiyeti ızrâr ve iz'âcdan gayri bir netîce verdiği yoktur ve bundan böyle dahi her kim tayin olursa bir fâide olamayacağından kat'ü'n-nazar belki zararı olacağı âşikârdır. Zîrâ eşkiyâyı merkûme her ne kadar azlık olup nihâyetü'l-emr üç dört bin neferden ibâret olsalar dahi bedâvetlerine nazaran mukâbele için yirmi bin adama muhtâcdır. İbtidâ yirmi bin adamın dil-hâhları üzere idâresi pek müşkildir. İdâre kaydına düşülse hem katî çok hazine telefini mücib hem etrâfa zulm ve ta'addiyi müstevcibdir. Azıcık dil-hâhlarınca olmasa ve yahud tahminlerinden ziyade hasbe'l-iktizâ bir mahâlde tevkif olunsalar derhal isyan ve kaza ve kurâyı tahrîb ederek firâr

ederler. Taşrada olan âyân ve eşrâfa dahi ihâle bir hata-yı mahzdır. Zîrâ bâlâda zikr olunan esbâba mebnî âyân ve eşrâfda evâ'il gibi Bazarcık voyvodası Kavonoszâde Ahmet Ağa ve Selanikli Evronoszâde Büyük Yusuf Bey ve Burusalı Cizyedarzâde Hüseyin Ağa gibi devlet bendeliğiyle iftihâr eder mütediyyin ve muktedir kimesne kalmayıp ekserî zulm ve tuğyân ve tegalüb ve isyâna mâ'il olduklarından başka taşrada terbiye olan adamların kalplerinde ale'l-umûm bir iddia vardır ki bu emlak ve akar bize babalarımızdan dedelerimizden kalmışiken bizim mülkümüzde devlet niçün keyfe mâ-yeşâ' tasarruf eder diye canları sıkılır ve bu maddeyi oldukça âkil olanları ketm edip serbestçe olanlar bayâğı ikrâr eder ve dâimâ memur oldukları husûsatda kendü matlûblarını tervîce sa'y ile devlet maslahatını düşünmezler.

Ve tahammülünden ziyâde akrânlarına ve sâ'ir nâsa mükâbereye mecbûl olduklarından kendü kurenâlarından gayri nâsın cümlesini tenfir etmek âdet-i kabihalarından olmak mülâbesesiyle birbirlerini dahi çeke-meyip birinin memur olduğu maslahatı diğeri bozmağa çalışır ve bu âna gelince gerek derk eylediğimiz vakitte ve gerek tevârihde görülen vakâyi'de bu makuleden biri bir emr-i cesîme memur olup devlete yarar bir iş gördükleri mesbûk değildir. Hatta içlerinden birer münâsebetle vezîr olanlar dahi ba'zı muhârebâtta ednâ mertebe iş gördükleri var ise dahi bir emr-i cesîme muvaffak oldukları yoktur. Karîbü'l-ahdde Manâstırlı Zaimzâde Mustafa Paşa ve Zihneli Hasan Paşa ve Selanikli Hazinedarzâde Mustafa Paşa ki âyânlıklarında kimi akıl ile kimi insâf ile müstehir iken vezâretlerinde ettikleri fezâhatlar ta'dâd olursa her birinin hâli başkaca birer risâle olabilir zikr olunan mahâzîr der-kâr idüğü teslîm olunur ise işbu fesâdın def'i dahi zuhûru gibi tedrîce muhtâc olur.

İbtidâ vezâret dedikleri rütbe yavaş yavaş derece-i evveline iblâğ olunmak bu dahi erbâbına verilmekle az vâkifte kendi kendine hâsıl olur. Sâniyen zuhûr-ı Devlet-i Osmâniye'den beri nâmdâr olan vüzerâ bütün tevârih tettebbu' olursa ta'dâd olunacak üç zümreye münhâsırdır. Derece-i evvelde olanlar rikâb-ı hümâyûnda terbiye olup mehâbet-i mülûk kalbinde müstakarr ve hidemât-ı devlette bulunmağa taşranın ve İstanbul'un oldukça ahvâline vâkîf vezîrzâdeler ve ağavâttır. Derece-i sâniyede olanlar müddet-i medîd vüzerâyâ mukârenet ve hizmetle terbiye olup silâhdârlık ve kethüdâlık hizmetlerinde bulunmuş olan Osmanlılardır. Derece-i sâlisede Enderûn-ı Hümâyûnda terbiye olanlardır ki bu zikr olunan üç züm-

reden hâric gerek küttâb ve gerek yeniçeri ocaklısı ve gerek askeri zümresinden delîl ve tüfenkci ve levend ağaları ve taşrada olan âyân ve eşrâftan bir tarihte bir işe yarar vezîr zuhûr ettiği mesbûk değildir. Küttâbda var ise dahi nâdir zuhûr ettiğinden pek ağavâta uyamaz. Zîrâ küttâb zümresi [za'yîfü'l kalb olmağla.....derkârdır]* bu zikr olunan üç zümreden akl-ı mahkeme sâhibi olub idâre-i vezârete ve tedbîr-i mülke kâdir bulunmaz ise dahi oldukça âkil olanları intihâb olunup ol-vechle vezâret verildiği sûrette hiç bir fâidesi olmaz ise bunlardan asla ziyân melhûz olmayıp hasbe'l-iktizâ Devlet-i Aliyye tarafından azl ile ve yahud vech-i âhar ile tevbih olunsalar isyanları gâ'ilesi çekilmez ve bundan bir kaç fâide dahi der-kârdır ki vehle-i ûlâda bir ednâ şey gibi görünüp bir kaç seneden sonra anlanur. Zümrat-ı mezkûre rütbe-i vâlâ-yı vezâretle be-kâm olmağa başlayıp bunlardan hâric biri bir münasebetle vezârete sevk olursa evliyâyı umûr “o makule adama vezâret verilmenin ne münâsebeti var Devlet-i Aliyye'ye ne hizmeti sebkât etdi ki vezâret gibi bir mertebe-i aliyyeye nâ'il olsun” diye cevâb verildikçe bundan sonra vezâret bu üç zümrenin âkil ve erşedine tahsîs olunduğu halkın zihninde takarrür edip erbâbı olanlara gittikçe bir heves ve şevk hâsıl olmağa başlayıp herkes hâlince vezârete lâyük harekâtı tahsîl etmelerine sebep olur. Zîrâ fi'l-asl cem'î hademe-i Devlet-i Aliyye'ye matlab-ı a'lâ olan vezâret yirmi otuz seneden beri zikr olunân esbâba mebnî müttehemlik gibi olduğundan cem'î nâs inzivâ tarafına meyl edip merâtib tahsîlini hulyâlarında dahi kurmaz oldular. Bu sûret ise gittikçe himmete fütûr vereceğinden başka müddet-i medîde devlette müstahdem olanlar külliyyetlü îrâd ve mücevherât cem'îyle bir kûşe-i râhata çekilmenin tarîkini arıyorlar ki gerek cem' ettikleri mal ve gerek hâsıl ettiği tecrübesi ne Devlet-i Aliyye'nin ve ne âhar kimesnenin işine yaramayıp cin zabt etmiş dahme gibi kalıyor. Zikr olunan evsâfla mevsûf olup vezârete şâyân olan gerçe nedret üzeredir. Lakin bunun dahi sır ve sebebi yine her zümrenin istihdâmda ehliyeti aranmayıp nâ-ehline geçtiğinden herkes heves-kâr olmayıp âkil olanlar râhat ve inzivâ tarîkını izzet ve ikbâl ve tahsîl-i şân ve şöhet ile ifâ-yı nîk-nâm etmeğe tercihe başladılar. O mertebeye reside oldu ki vezâret ve hidemât-ı sâirede istihdâm olunmağa lâyük adam bulmak pek müşkil oldu. Evâ'ilde ricâl-i devlet ve vüzerâ-yı sâhib-i servetten biri ecel mev'ûdiyla fevt oldukça

* Metinde eksik olan yer silik olduğu için okunamamıştır.

cem'î emvâlî cânib-i mîrîden zabt olunup ıyâl ü evlâdı hâ'ib ve hâsır kalarak bu makule zevât evlâdlarını tarîk-i ulemâya idhâle heves edip şimdi bu evânda bu makule kibârın emvâlîni külliyyen zabta ta'addî olunmayıp lâyıkı vechiyle ıyâl ü evlâdına geçinecek verilir iken o adât-i kabîha halkın zihninde kaldığından sekbânbaşılara varınca her zümre kendi oğullarını tarîk-i tadrîse koyup tahsîl-i emel tahsîl-i ilm ve ma'ârifeye mâni' olarak o tarîkde dahi bulunan erbâb-ı isti'dâdın himmetlerine fütûr îrâs ederek erbâb-ı ilme nedret geldiğinden başka bu kadar kişizâde ve erbâb-ı dirâyetden her hizmetde istihdâma kâbil oldukça îrâd sâhibi çelebiler mahbûs gibi tarîk-i ulemâda kalıp pederinin bulunduğu hizmette günün ihdâsıyla tahaddüs eden ba'zı ahvâle vukûfu var ise dahi ulemâ tarîkinde bulunduğundan kimesne kendüden sormayıp hemyân-ı kitmande serbeste kalıyor ve kendüleri dahi müderris olduk diyerek züll-ı ta'allüme tâb-âver olamayıp fakat bir satranç öğrenmekle kâni' olduklarında tarîklerinde dahi mu'azzez olamıyorlar. Beri tarafta dahi gerek aklâmda ve gerek hidemât-i sâirede istihdâma lâıyk adam bunun için bulunmayıp bir alay esâfil-i nâs istihdâm olunarak bir sûrete resîde olmuş ki bir tarafta Devlet-i Aliyye'ye Arabî yahud Fârisî ibare ile bir nâme ve tahrîrat gelse Bâbîâlî'de ibaresiyle tercümeyle kâdir kimesne kalmamış zîrâ tahsîl-i ma'âş kaydı tahsîl-i hünere o makule esâfil indinde ercahdır. Bundan sonra bu maddeye ihtimâm olunup belki hâlâ müderris olanlardan beş on kadar isti'dâd-ı tâmmeye sâhibi olanlarının tarîkleri tebdîl olunup ve fi-mâba'd iki tarîke dahi mûcib-i züll olmamak için ağazâdeleri ale'l-husûs yeniçeri ağası ve sâir ocak ağaları evlâdlarını isti'dâdına göre kapıcıbaşı ve yahud silahşor ve küttâbzâdeleri hâce ederek gittikçe istihdâma şâyân devlet nimetiyle perverde olmuş hademe tezâyüd bulup ve bu makuleler adem-i irtikâb ve insâf ve sadâkate dahi âher nâsa râcih oldukları mücerredir. Bu vechile iki tarafta dahi sene be sene istihdâma şâyân adam çoğalmağa başlayıp tarafeynin izzet ve şânını mûcib olur.

Her ne kadar sadeden hâric ise dahi vezâret zikr olunan zümreye tahsîs olunmağa teşvîk ve îgrâ için ma'lûm-ı çâkerânem olan mevâddan birini beyâna ictisar olunur. Kâ'im-makâm-ı esbak Eğribozlu sâbık Bekir Paşa hazretleri Rumeli vâlisi iken makarr-ı vülât olan Manâstır'a yirmi saat mesafede vâki' Köprülü Kazası'nda Kadı Molla ve Ali Ağa-zâde Emin Ağa nâmında iki mütehayyız adamları Köprülü Kazası'na iştirâken âyân edip on beş kîse akçe almış idi. Senesi tamamında yine âyânlıkları ibka

olunmak vakti geldikde merkurmandan Emin Ağa otuz kîse akçe arz edip yalnız kendü âyân olmak üzere istid'â eyledikte müşârünileyh bu vechile cevâb verdiler ki Emin bize vereceği otuz kîseyi beherhâl kazâya tevzi ve tahsîl edecektir. Hasımı Kadı Molla'nın eline ser-rişte girip ahâlîyi tahrîk ile kazânın nizâmı bozulur. Ben dahi devlet indinde on beş kîse için medhûl olurum bunlar olmasa dahi [.....derkardır deyip otuz kîseyi] kabul etmeyip yine merkurmanı iştirâken âyân etmişti. Ba'dehu merhûm Selanikli Hazinedar-zâde Mustafa Paşa Rumeli'ye gelir iken merkur Emin bu emelini müşârünileyhe arz eyledikte Emin'den otuz kîse alıp âyân nâsb ve Kadı Molla'yı tutup kayd-ı bend ile Manâstır'a götürüp tecrîm etmek için bir müddet haps ve ba'dehu Ohri Kalesi'ne kalebend etmişti. Merkur Kadı Molla o müzâyakayı görünce akçe vermeğe râzı olup on beş kîse akçe verip vilâyetine gitmek şartıyla ıtlâk olundu. Merkur refîki olan Emin'den ahz-ı sâr için Köprülü'ye varıp o günlerde daha müşâriünleyh Mustafa Paşa hazretleri Vidin cânibine memur olduklarında gereği gibi fırsat bulup kazâ ahâlîsini tahrîk ile bin beş yüz kadar adam başına cem' ve Köprülü Hanı'na kapanıp bir ihtilâl-i azime verdi ki Manâstır vücûhundan Za'im-zâde Ahmed Bey ve Üsküb Nâzırı müteveffâ Hüseyin Ağa bizzât varıp yine iştirâken âyân olmağa ırzâ edince otuz kırk gün Köprülü ahâlîsi fırınlarda etmek bulamayıp mürûr ü ubûr eden hademe-i devlet ve sâ'ir kimesneler yirmi otuz gün mürûr ü ubûr etmek mümteni' oldu. Tamam ber vech-i iştirâk işlerini rû'yete başlayıp kazâ asûde olduktan sonra merkur Emin yine tek durmayıp Üsküb Nâzırı Hüseyin Ağa tarafına ilticâ ile yine yalnız âyân olmak tahsîline düşüp sızıldısız idare edeceğine Üsküb Nâzırı mûmâileyh kefil olmak üzere Vidin cânibine Mustafa Paşa'ya tekrar tahrîr eylediler. Müşâriünleyh Mustafa Paşa dahi kazanın o mertebe ihtilâlini görmüş iken akçeye dayanamayıp Üsküb Nâzırı Hüseyin Ağa kefil olur ise ve bize dahi kırk kîse akçe pîşîn verip ve mukaddem Vidin tertibatı için asker ve zâhire bedeli olmak üzere tevzi' olunan akçemizi bir haftada tahsîl eder ise ve hâkimlere mahkûm olup kazanın tahammülü bu kadar diye î'lâm ve mahzar ettirmeğe müte'ahhid olur ise buyuruldusunu veresin diye kâ'im-makâmlığa yazdığı mektûbu re'yü'l-ayn gördüm ve çâr ü nâ-çâr merkûm Emin bu vechle ta'ahhüd edip yirmi bin gurûşun bir mikdârını verip bâkısını dahi tahsîl sevdasında iken hele müşâriünleyh Rumeli'den azl ile yerine Hakkı Paşa Hazretleri teşrîf buyurulup râbîta verildi. Lâkin merkur Emin'e buyu-

ruldu verildiği günden Hakkı Paşa Hazretleri'nin Edirne'ye teşriflerine kadar üç ay Köprülü Kazası'nda olan hâsârat altmış bin gürüşü tecâvüz eder. İşte Devlet-i Aliyye hademesinden olan vüzerâ ile âyânlıktan vezîr olanların farkı berâ-yı cüz'ide bu kadardır. Umûr-ı cesîmeye memur olduklarında ne kadar fark ettiği bundan kıyas olunur.

İhtilâl-i merkumenin def'i için vakit vakit hert tarîke teşebbüs olunup gâh fi'l-cümle teskîn olmak için re'y verilerek ve gâh oldukça muktedir olan vüzerâyâ re'sen ihâle olunarak ve gah âyânların re'yine takvîz olunarak cümlesi tecrübe olunup bu sûretler kârgir olmadığı anlandı. Bunun def'i şu vechile lâyh-i hâtır-ı çâkeri olur ki ibtidâ Rumeli'de olan vüzerâdan Devlet-i Aliyye'de terbiye olunmayıp âyânlıktan ve yahud askerî tâifesi sergerdelerinden olan vüzerânın ber-vech-i suhûlet def'iyle Rumeli'de Arnavudluk'dan maadâ Derbendât hâricinde olan Çirmen ve Köstendil sancaklarına varınca cem'î eyalât ve sancaklar bâlâda mezkûr evsâf-ı hasene ile mevsûf olup padişahların imâm-ı müslimîn olduklarını bilir ve hilâfında olanlar indullah dahi merdûd ve magzûb olduğunu anlar vüzerâdan farazâ sadr-ı sabık İzzet Paşa ve ka'im-makâm-ı esbâk Derviş Abdullah Paşa ve Mustafa Paşa Kethüdâsı Van'lı Mehmed Paşa ve bunlar emsâli vüzerâyâ tevcîh olunup bu ahvâle uymayan vüzerâdan Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'nın def'i serhâdde olup haylice de muktedir olduğundan cümleden akdem olmağla gerek müşârünileyh ve gerek emsâli ve gerek âyân ve eşrâfdan fesâdatdan ictinâb lâzım olanlar tevhiş olunmamak için ser-rişte verilmeyip fakat vüzerâ-yı müşârünileyhimden nisbetle çok mâliyesi olan birine ibtidâ Belgrad tevcîh olunup bir hüsn-i sûretle Mustafa Paşa def' olunmak ve müşârünileyh Mustafa Paşa'nın ve Gürcü Osman Paşa'nın ber-vech-i suhûlet def'ine dahi çâre der-kâr olup hin-i iktizâda arz ve beyân olunur. Sâniyen vüzerâyı öteden beri zulme mecbûr eden idâre-i dâ'ire gâ'ilesi olup Osmanlı zümresini idâre sâir ecnâs-ı askerinin üç katına muhtac olmakla bir müddetten beri vüzerâ Arnavud sekbân istihdâmını eylediklerinden zabtına muktedir olamayıp zuhûr eden gunâgûn fesâdatın ve tadrîcle Devlet-i Aliyye'ye asker ve hademe husûsunda fevt gelmeği mûcib olmak için farazâ evvel be evvel Belgrad her kime tevcîh olunur ise ma'iyetinde beraber bulunup anın re'iyle hareket ederek üç sene gezip sonra yine İstanbul'a gelmek şartıyla Levend Çiftliği ve Üsküdar ocaklarından sağ kol ve sol itibârıyla yüzer neferden ikiyüz nefer Bostani Tüfenkçisi verilip asâkir-i merkume İstanbul'da ol-

dukları vakitte verilen ulûfeleri yine Devlet-i Aliyye tarafından vakt ü zamanıyla irsâl olunup vezîr tarafından dahi her nefere mâhiye beşer ve yahud onar gurûş ulûfe ve mikdâr-ı kîfâye tayin verilip Arnavud sekbânı istihdâm olunmamak ve Belgrad'ın tahammülüne nazaran nihayet altmış neferden ziyâde Enderûn ağası ve elli neferden ziyâde delîl istihdâm olunmayıp sâir tatar ve karakullukçular dahi bu tertîbe tatbîk olunmak. Râbian olur olmaz kimesne Devlet-i Aliyye ile vüzerâ beyninde olan esrâra vâkîf olmasın zeminiyle Devlet-i Aliyye'de nev'ummâ istihdâm olunmaya müsta'id olup tecrübe sâhibi olmayan hâcegân efendilerden biri fermân ile divân kâtibi nasb ve tayin olunup vezîr tarafından mûmâileyhe bin gurûş mâhiyye verilip sâir avâidât-ı mu'tâde verilmemek ve belki bi'l-iktizâ ba'zularının kethüdâları dahi bu minvâl üzere olmak ve sâir eyâlât ve elviyenin dahi tertîbi bu kıyas ile kiminin noksan kiminin ziyâde olarak bu vechile tanzîm olunmakta bir kaç fâ'ide mülâhaza olunur. Evvelâ vüzerâ divân kâtibi nâmıyla tahrîratının me'âli anlanmaz bir alay lâ-yuflihûna mecbûr olup esrârına vâkîf etmemiş olur. Sâniyen devlet tarafından o makule müsta'id adamlar taşra ahvâline vukuf ve ıtılâ' hâsıl edip vaktiyle devlette istihdâm olunmağa kâbiliyet tahsîl eder ve bi'l-iktizâ bir orduda bulunsa oldukça asker ahvâline vâkîf bulunup sırf vehime te-ba'iyet ile halka helecân vermez. Sâlisen hizmetinde olduğu vezîrin harekâtından devlete muzırr bir şey his olunur ise hafîce mûmâileyhden tashîhi kâbil olabilir ve her vezîrin yanında bulunan birer semtin ahvâline vâkîf olarak gittikçe Devlet-i Aliyye'de tecrübe sâhibi adam çoğalır ve bu sûret hâcegân zümresinin her birine hâline göre bir maaş olup oldukça geçinmelerine ve vaktiyle devlet hizmetlerinde istihdâm olunmalarına bir sebep olmakla bilâ-istihkâk mansıb olmak için hücûmları gâ'ilesinden evliyâ-yı umûr fi'l-cümle kurtulur. Bostanî Tüfenkçisi askerinin dahi bu sûret refte refte tezâyüdünü mücib olur. Zîrâ sekbân gâ'ilesi ber-taraf olup inşaallah gitdikçe delîl ve tüfekçi ocaklarına dahi inkırâz gelmeğe başladıkça taşrada olan esâfil-i nâsdan serseri gürühunun kârlarına kesâd gelmeğe başlayıp hâh ü na-hâh Bostancı Tüfenkçisi yazılmağa mecbûriyetlerini mücib olur ve Tüfenkçilerin dahi üç sene bir vezîrin maiyetinde durup ba'dehû İstanbul'a avdet edenlerine vaktin tahammülü kadar birer mikdâr ulûfe zamm ve ba'zı kisve ve edevâtlarında imtiyazlarını mücib-i iltifât olunarak bir serbestlik hâsıl olmağa başlayıp Tüfenkçilik arzusu İstanbul hovardalarına sirâyet ile gittikçe kesret gelmeğe yüz tutukça

eskiyip nizâmları muhtell olan ocakların bârından bir mikdâr halâs olunur. Belki inşâallah bütün bütün kurtulunur ve her bir vezîrin bulunduğu mahalın iktizâsına göre maiyetine neferâtıyla üçer beşer top ve ba'zılarına birer ikişer orta topçu tayin olunup hin-i iktizâda yanında bulunmağla kuvvetini mûcib olur. Bu tertîb ile her vezîr mansıbına vardıkta ibtidâ her ne kadar tertîb-i cezaya şayân iseler dahi kimesneyi tevhiş etmemek için âyân ve eşrâfına hüsn-i iltifatla celbine sa'y etmek ve bu makule tertîb-i cezâsı derece-i vücûbda olan âyân ve sâirlerinin her vezîre bu vesâyâ ile defteri verilip tamam fırsat-ı kâmileşi düşmedikçe asla ser-rişte verilmemek.

Ve gerek İstanbul'dan taşraya ve gerek bir kazadan bir kazaya gidenlere her ne maslahat için gider ve her ne zümreden olur ise olsun sâ'iler ve tatarlar Frenk yasakçıları kendü çiftliğine gidenlere varınca isim ve şöretleriyle tezkire verilmedikçe mürûrlarına ruhsat verilmemek işbu mürûr tezkiresi maddesi katî çok fesâdın def'ini mûcib olmağla bu madde ibtidâ Rumili Valiliği'yle bi'l-muhâbere nâsın kalbinde yer etmek için i'zâm olunup ricâl-i devletden merâtib kat' etmiş bir zât mahsûs bu emre memur olup İstanbul'dan memuriyetle çıkan mübâşirine filan zümreden filan ağa ve efendi şu kadar nefer etbâ'ıyla filan mahalle memuren i'zâm olmağla mürûrunda mümâna'at olunmaya diye mübâşirine ve sâir memurîne ve yolcuya birer memhûr tezkire verip kal'a kapılarında ve her bir kazâda dahi birer münasib haseki ve yahud sâir ecnâsdan tahammülüne göre birer adam memur olup mürûr eden kapıcıbaşı olur ise dahi tezkiresine bakıp etbâ'ından tezkire mücebince noksan ve ziyâdesini suale me'zûn olmak ve devlet hademesinden maadâya kefil alınmadıkça tezkire verilmemek ve kapılardan yevmiye her kim gider ise ve ne mahale gider ise ve her kim gelir ise akşam akşam defteri memur olan zâta her kapıdan verilip ve sâir şühur ve kasabâtda dahi bu ihtimâm dâ'imâ bilâ-fütûr riayet olunmak bu maddeye dikkat olunduğu sûrette İstanbul ve Boğaziçi'nde olan simitçi ve dalyancı ve bozacı makuleleri bahar geldikde birbirleriyle mukâvele ederek çıkıp İstanbul civarında haydutluk edip biraz tevâtür bularak avcıbaşı yahud bostancıbaşı memur oldukda yine kaçıp İstanbul'a gelmeği edemez olurlar. Zîrâ o makuleler kendüye kefil bulup tezkire tahsîl etmek taşrada ve İstanbul'da müşkil olur ve bu husûs evâmir ile Memâlik-i Mahruse'ye i'lan olunduktan sonra her kim olur ise olsun tezkiresiz tutulur ise ve tezkire vermeğe memur olan bu bahane ile bir kimesneden bir akçe alıp ya-

hud aher vechile rencide ettiği duyulur ise bilâ-âmân cezâsı tertîb olunmak ve Bahr-i Sefîd ve Siyâh Boğazları'na dahi birer mu'temed-i aliyye kimesneler bu madde için tayin olunmak Çirmen Sancağı dahi bir muktedir vezîre tevcih olup şimdilik Rumeli Valisi ötede olmak mülâsebesiyle ol-havâlide lüzûmu olmayıp Sevâhil-i Bahr-i Siyâh Muhâfızı nâmıyla Ah-yolu ve yahud Misivri taraflarında oturmak kezâlik hükkâm-ı şer'in dahi tiz elden nizâmı mümkün olamamağla kibâr-ı ulemâdan kendüyü akçe ile itma' mümkün olmayan bir zâtın uhdesine bu madde resmen ihâle olup selâtin-i i'zâm ve vüzerâ ve ricâl-i devlet taraflarından asla ricâ ve şefa'at ve kelime-i tayyibe girmeyerek kendüleri oldukça münsaf ve mütedeyyin ve fıkıh ve ferâize âşinâ fukarâ-yı müderrisîn ve kuzâttan biraz kimesneler intihâb edip şimdilik mâhiyeleri terakki ve tiz elden vâreste olarak gerek civar-ı saltanatta ve gerek Rumeli'nin sâir cesîm kazâlarına birer nâib irsâl olup ve hâllerine gereği gibi vâkîf olunmadıkça olur olmaz şikâyetle azl olunmamak ve cümle kazalara bu vechile iltizâm güççe olmağla civârlarında olan ufak kazaların kuzzât ve nüvvâbına devlet tarafından bâlâda zikr olunduğu üzere tayin olunan nüvvâb nezâret edip hüsn ü kubhu onlardan sûal olunmak bu madde pek dikkat ve i'tinâ olunacak bir maddedir ki on beş seneden beri taşralarda kimesne hakkına destres olmak vâki' olduğu var ise dahi tesadüf kâbil[in]den olup mürâfa'a sûreti bayağı terk olunmak derecesine vâsıl olmuştur ve buna dair hezâr mevâdd re'yu'l-ayn meşhûdum olmuştur ki asıldan bir zamanda ve bir diyârda vukû'ı mesbûk değildir ve bundan pek çok fesâd hâsıl olduğundan başka zımnında müteşebbis-i ezyâl-i mutaharrası olduğumuz şeri'ati maâz-Allahü Teâlâ tahkîr çıkup hakkımızda gayret-i ilâhînin zuhûruyla adem-i tevfiğe sebep olabilir ve yavaş yavaş Üsküb Nezareti ve Edirne Cizyedârlığı ve Filibe Nezareti ve bunlar emsâli cesîm iltizâmlar dahi yerliye ve Leskovikli Arnavudlara tahsîs olunmayıp İstanbul'da yerli yurtlu ağa denilmeğe şayân zu'emâ ve mültezimin ve hassa hasekilerinden mücerreb ve münsaf adamlar arayıp dikkat ederek o makulelere yine sâbıkı malına noksan gelmemek üzere verilerek iktidar ve servet ve nüfuz-ı kelâm yavaş yavaş devlet hademesi eline geçmeğe sebep olup mehâbet-i saltanat yine taşraya sirâyete başlar ve şimdilik bu kadarca sene ber-vech-i dikkat maslahat-ı mahsûsaya tatbîk garazını girmeyerek rabita verilse her vezîr ve hükkâm ve voyvoda bi'l-ittifâk buldukları kazanın hâline dikkat ve ahâlisine olduğu mertebe şefkat ve kasabasına hendek ve şeranbol ile mehmâ-emken resânet verip

eşkiyâ hüçûm eder ise civarda olanlar cümlesi devlet taraftarları bulunmak mülâsebesiyle birbirlerine i'ânet ederek müdafâ' edip asla eşkiyânın üzerlerine varılmaksızın bir sene de kuvvet-i eşkiyâya za'af-ı küllî geleceği âşikâr ve iki seneye kadar külliye ber-taraf olacağı bedidârdır. Zîrâ eşkiyâ zümresi bir mahâle tecemmu' ettiğinde elbette akvât-ı yevmiyelerini fikir ederek ondan sonra gidecekleri mahali dahi tasmîm ederler. Etrâf ve eknâfda kendülere bir sığınp ilticâ edecek kimesne olmadığından ve mürûr tezkiresiz kimesne gezemediğinden birbirleriyle muhâbere ve şehirlerden havâdis teccessüs ve malzeme tedâriki mümteni' olup refte refte perişân olmaları mahâl-i iştibâh değildir ve avn ü inâyet-i Bârî ile bu madde bertaraf olmak emâreleri zuhûr edip mehmâ-emken Rumeli ahâlî ve fukarâsının eli başına değmeğe başladıkda vüzerânın dahi asla zulme muhtâc olmaksızın dâ'irelerini ve kendülerini idare edip ve Rumeli ve Bosna ve Mora gibi eyaletlerde üçer sene oturan vüzerânın hazinelerinde biner kîse akçe cem' olmak üzere îrâdlarının dahi iki vechile çâresi mülâhaza olunmuştur ki hin-i iktizâda arz olunur.

Ve bundan sonra etrâfta olan âyân ve eşrâftan ve sekene ve serhadât-tan ve Arnavud paşalarından biri isyân etmek lâzım gelir ise vehle-i ûlâda olur olmaz kimesnenin sözüyle izhâr-ı gazab olunmayıp hasbe'z-zarûre izhâr-ı gazab olunmak lâzım geldikde dahi etrâfiyla mülâhaza ve mutâlaa olunarak bir kere üzerine varıldıktan sonra zımnında her ne kadar mahâzîr zuhûr eder ise dahi kahr u tedmîri müyesser olmadıkça bir daha afvı sadedi lisâna alınmamak zîrâ bu makule mevâdda etrâf ve civarında olan erbâb-ı iktidâr hezâr-ı tekellûf ile celb olunup oldukça hizmete yarar iken magzûb olan kimesne afv olunup biraz daha ruhsat verilerek iltîfât olundukça mukaddem devlet tarafına meyl ile hizmet edenlere hasm olub tasalluta başlıyor ve biz dahi tesâhüb etmeyerek biçâre mutazarrır olup bir vakitten sonra yine merkum hakkında izhâr-ı gazab olundukta etrafta olanların celbi mümkün olamayıp devlete taraftar görünse dahi hasma hafice i'âneye mecbûr oluyor ve bâlâda zikr olunân tertib üzere vüzerâ tenkîh olunup kaffe-i hükkâm ve zabitan-ı devlet bendeleri olmak mülâsebesiyle hasbe'l-iktizâ bir hasm zuhûr etse hakkından gelinmek kolay olur. Zîrâ Kara Mahmud üzerine varıp Bekir Paşa'nın bozulması ve Pasbanoğlu üzerine varıp Kaptan Paşa hazretlerinin bir iş görememesi ancak ma'iyetlerinde olan tuğyâna mâ'il vüzerâ ve mîrîmiranların türlü türlü vâki' olan hıyânetlerinden olup yoksa hasmın kuvvet ve iktidârla-

rından ve yahud müşarünileyhimânın tekâsüllerinden ve adem-i iktidârlarından olmadığı vukûfu olanların cümlesine ma'lûmdur.

Tiz elden deflerinin çâresi için sual olundukta yazılan

Eşkiyâ-yı merkûmenin tiz elden def'i mümkün olamaz zîrâ külliyyetlü asker ve akçeye ve mevcûd olan vüzerâdan oldukça bir ehvencesi intihâb olunup anın uhdesine ihâle olunmak ve yahud umûmen Rumeli de bulunan vüzerâ ve sâir rü'esâ memur kılınmak ve yahud eşkiyânın cümlesine birden re'y ve âmân verilmek sûretlerinden biri ihtiyâr olunmağa muhtâc ve münhâsırdır. Müstakillen bir vezîre ihâle olunmak ve yahud mazanne-i iktidâr ve sadakat olanlar umûmen memur kılınmak sûretleri kârgir olmadığı bi'd-def'at tecrübe olundu ve mevcûd olan gerek vüzerâ ve gerek sâirleri bu eşkiyâ maddesini kendülere me'kel ittihâz etmişlerdir. Eşkiyâ-yı merkûme cüz'ice olsun bir sadme görüp kendüleri tâlib olmaksızın size re'y ve âmân verelim demek dahi maâz-Allahü Teâlâ Devlet-i Aliyye'ye züllü mûcib olacağından başka düvel-i nâsârâ ile olan musâlahalar gibi biraz şurût teklîf edecekleri bedidâr ve ez-cümle Halil Paşa'ya bir eyalet-i cesîme verilmeği şart kılacakları gün gibi âşikârdır. Sonra merkum dahi bir vâhiye-i vahyâ olup maslahat bir kat dahi su'ûbet kesb eder ve bu makule şekâvete mecbûl ve mecbûr tavâ'if -i bî-şu'ûr bu suret fukarânın rahat ve âsâyişi için ihtiyâr olduğunu idrâk edemeyip Devlet-i Aliyye'nin adem-i iktidârına haml ile bu madde elli seneye kadar nâsın kulağında kalıp çokluğa darı saçılmaz ittifak olunduktan sonra devlet dahi başa çıkamıyor bak dağlılar ne sûret kesb etti. Başımıza bir belâ olup bundan sonra şurû' olunacak maslahatın cümlesini tas'ibe sebep olur ve bu ihtilâlin güya def'i mümteni' gibi telâş ve izhâr-ı acz ve fütûr etmek galebe-i vehimedendir. Yoksa lehü'l-hamd ve'l-minne Sultan Hâmîd Han merhûm hazretlerinin devriyle mühimmat ve top ve cephâne ve oldukça asâkir-i mürettebe cihetleriyle Devlet-i Aliyye'nin şimdiki iktidârı muvâzene olursa elli kat ziyâdedir. Zîrâ her bir tertîbin es'ab olan ibtidâ'sıdır. Teksîr ve tervîci ibtidâ'sına nazaran pek esheldir ve taşranın ancak ihtilâline sebep rü'esâ ve memurînün bîgâne olduklarından neş'et eder yoksa adem-i iktidârdan değildir. Ancak uzadıkça ta'affün ederek iktidârimıza dahi hâlel vereceği anlanmağa başlıyor. Zirâ Arnavudlar ile Dağlı ve sâir eşkiyâ beyninde bir iki seneden beri bir mülayemetçik his olunmağa başladı ve karibü'l-ahdde ol-tarafa sirâyetle Arnavudluk dahi muhtell olacağı benzer. Bu cihetler mülâhaza olundukça bu maddenin def'inde iktizâ eden tedabire hemen şurû' olunmak derece-i vucûba resîde

olduğu her ne kadar bedîhi ve bâhir ise dahi bir müddetden beri bozulmuş olan madde pek de birden bire râbîta bulamayacağı müsellemdir. Ancak şu kadar var ki eşkıyânın taşra memâlikde olan ibâdullahı tahrîb ile ettikleri habâsetin definden evvel İstanbul'a tekarrüb etmeleri İstanbul'da biraz erâcife bâdi oluyor ki (eşkıyânın taşra memâlikte olan) katî çok fesâda mü'eddî olabilir tîz elden şu civar-ı saltanattan te'bîd ile bir mikdâr intifâ'si için hemân evvel-be-evvel murûr tezkiresi maddesinden bed' ile diğer kâğıdta muharrer evsâf-ı hasene ile mevsûf zevâtdan nisbetle kuvve-i mâliyyesi olanlardan üç adam intihâb olunup ve iktizâ eder ise devlet tarafından dahi birer mikdâr i'ane olunarak rûtbe-i vâlâ-yı vezâretle ikisine birer münâsib sancak tevcih ve kapılarını tertîb-i ma'hûd üzere Levend Çiftliği ve Üsküdar Bostancı Tüfenkçilerinden tanzîm ettikten sonra biri Ahyolu tarafına ve biri Gelibolu tarafına ve biri Köstendil Sancağı'yla nefsi Köstendil'e gönderilse bu tertîb asıldan eşkıyânın ve Rumeli ahâlîsinin hâtırlarına hutûr etmiş bir madde olmadığından Devlet-i Aliyye Fransız gâ'ilesini ber-taraf eyledi şimdi bize bir ihtimâmlı hücum edecekler mülâhazası zihinlerini yavaş yavaş tahdîş etmeğe başlayıp birer ikişer re'y istemek semtine düşmeğe başlayacakları mahall-i şüphe değildir ve zikr olunan vüzerânın her birine tavsiye olunur ki kendü etbâ'ları ve âyân ve eşraf beyninde vakit vakit münâsebet düşürüp Devlet-i Aliyye'nin bu maddeye bu def'a pek ihtimâmı var şu kadar nüfûs telef olmaksan ise şu herifler bâri istîmân etseler gibi sözler ile ve aralık aralık devlet tarafından müşârünileyhimin memuriyetlerine dâir mesâlih zımnında giden evamirin sebkine be-gâyet ihtimâm olunup buna dâir hakimâne ba'zı ta'bir derc olunarak ve dâimâ verilen evâmirde tenâkuzdan ictinâb olunarak ve olur olmaz mevâdda fermân verilmeyip verildiği hâlde maslahat zımnında olan evâmir dahi bu usûle tatbîk olunarak verilmekte pek çok fevâid vardır. Bu fermân maddesi ise zannıma göre hiç işten addolunmuyor. Zîrâ ba'zı evâmirde ale'l-husûs Hacı İbrahim Efendi hazretlerinin defterdârlıktan infisâlinden sonra defterdâr kapısında yazılan evâmirde ba'zı ta'birât-ı na-ber câ ve ba'zı galatâd-ı bî-ma'nâ görürüm ki bir def'a varıp taşrayı ifsâd ettikten sonra tekrar o fesâd İstanbul'un dahi ba'zı nizâmına hâle verir. Galiba fermânların battâlları olan yazılar ve tezkireler defterdâr efendiler hazerâtının hiç manzûrları olmuyor ve vüzerâ-yı müşârünleyhim erkân-ı saltanattan ma'dûd olup vezâretleri ancak şanlarını terfi' için karîha-i şâhânedan zuhûr edip kendülerini def için olmadığı bi'z-zât şevketlü efendimiz huzur-ı hümâyûnlarında kendü-

lerine tefhîm ve ba'zı kelimât-ı calibü'l-kulûb ile tekrîm buyurup bu vec-hile mu'azzez ve mükerrem irsâl olunsalar tiz elden şu havâliden teb'id ve bi'inâyetillahi Teâlâ evvel-bahâra kadar her tarafta olan eşkiyânın kuvve-tine çok za'af gelir ancak Devlet-i Aliyye'nin bu eşkiyâ maddesinde derdest olan tedabir ve tertibatı ne vechiledir ve hâlâ Rumeli Vâlisi olan Hakkı Paşa hazretlerinin eşkiyâyı istûmâna tâlib etmek fikir ve mülâhazası der-kâr olup ona dair tedabir ve tertîbe şurû' etmiş midir ve etvar ve harekâtı Devlet-i Aliyye'nin rızâ ve irâdesine mutâbık mıdır ve tatbîke sa'y eylediği anlanur mu ve bunu tiz elden bir mikdâr teskîn ve itfâya kâdir midir, ma'lûm-ı çâkerânem olmadığından kullarına bu tertîb hoş görünür ki sadr-ı sabık İzzet Mehmet Paşa hazretlerinin bir mikdâr tam'a ve mizâcında müdâhane ve durûğ-ı maslahat-ı âmîze meyl olduğundan umûr-ı cesîmeyi idârede ihâtası kâfi değil ise dahi meşrebinde bî-hûde sefk-i damâya meyl olmayıp haylicede umûr-âşina olduğu cihetle nâsı tevhiş etmemek ve akrânına nispetle kadimü'z-zaman ve arz-ı vakârı mahfûz saderetten münfasıl bir vezîr olduğu cihetle müşârünleyhin tefevvukunu ve hükmünü kabul âyân ve eşrâfa değil akrânı olan vüzerâyâ dahi girân gelmeyeceği mülâhazalarına zâhib olarak Rumeli'nin dahi tertîb-i mezkûr üzere müşârünileyh hazretlerine tevcihiyle Edirne'ye irsâl olunması ercahdır. Ancak tertîb-i mezkûru emzice-i nâs kabul eder mi sûali vârid olur ise mukaddem tertîb olunan ecnâs-ı askeriyenin türlü türlü kıyafetleri ale'l-husûs ba'zılarının kîsesinden akçe çıkmağı mûcib olan İrâd-ı Cedîd ve zâhire tertîbi kabul ettirildikten sonra bu dahi kabul ettirilir. Ancak hiç kıyl u kâl olmasın deniyor ise mümkün olamaz zîrâ asla kimesneye zararı olmayıp Devlet-i Aliyye'ye küllî fâ'idesi âşikâr olan Tersane ve Sefayin Nizâmı ve Hendeshâne ve Baruthâne tanzîm olunduktâ kudemâ-yı lâ-yuflihun yek-zaban ittifak subhânallah Frenklere taklîd etmeğe başladılar asıldan kal'alari bu kalyonlarla mı feth etmişler ve hendeseyle mi almışlar diye hezâr bî-ma'na hâlt etmişler idi. Ondan ne zarar olur. Ahâd-ı nâsın tefevvûh ettikleri kelimât-ı bî-tâ'il ca'ca'-ı tahun gibi abes olup ondan bir fitne ve hâsâr tekevvünü alimallah mülâhaza edecek nesne değildir. Zîrâ nâs hazret-i İsa vaktinden beri kimesneyi beğenmiş değildir. Sülâle-i Osmâniyye'de imtidâd-ı saltanâtı sebebiyle Sultan Süleyman merhûm kadar devleti tanzîm etmiş yokiken her bir kanûnu vaz' edip her sınıfın kıyâfetini bir şekle koydukça bir sene kıyl u kâli tükenmeyip süfehâsı bayağı istihzâ' etmişler iken bildiği gibi tanzîm ve tekmi'l edip ne kadar fütühâta mazhar oldukları ma'lûmdur. Devlet-i Aliyye dahi

ibtidâ Nizâm-ı Cedid'e şurû' olunduğu esnada sebât etmeyip bunları ilga etmek lâzım geleydi bu kadar mühimmât ve tertibâta muvaffak olamayacaklarından başka bu Mısır maddesi dahi bitmek muhâl idi. Lâkin bu tertîb her ne kadar ehven görünüyor ise dahi iyice mülâhaza ve etrâfiyla müzâkere olunup bir kavî esas tertib olunmağa muhtacdır ki sonra mahzûru zuhûr etmeyip eder ise dahi def'inin çâresi tedârük olunmuş bulunsun ve bu madde ba'zılarına muzırr olup kendü nizâmlarını iltizâm için ba'zı karaltı göstermeleri melhûz olduğundan başka taşrada olan erbâb-ı iktidâr bu tertîbden zinhâr ve zinhâr haberdâr olup tas'ibe sebep olmamaları için umûm üzere meşveret câ'iz olmayıp tamam karar buluncaya dek ricâl-i saltanâttan fakat Hacı İbrahim Efendi ve Kethüda İbrahim Efendi ve tarîk-i ulemâ'dan fakat Münib Efendi hazerâtı beyninde nihayet dört beş adamdan ziyâde kimesne vâkif olmaksızın etrâfiyla müzâkere ve karar verildikten sonra iktizâsına göre ifâdesi lâzım olanlara ve bu tertîbe dâhil olacak vüzerâyâ ifâde olunmak dahi lâzıme-i maslahattandır.

“A MEMORANDUM ON RE-ORGANIZATION OF CENTRAL STRUCTURE AND RUMELIA
DURING THE REIGN OF SELİM III”

Abstract

Memoranda which are problem oriented texts and present certain solutions within themselves are texts expressing the mentality of their era. They put forward certain problems and suggest solutions for them in accordance with their writing aim. So their importance are undeniable for historians for an accurate reading of the period concerned. The Period of Selim III is rich in such works. The memorandum which is the subject matter of this study was written upon the request of Selim III for memoranda as solution to Dağlı revolt which put the Empire into a difficult position. Return to “Kanun-ı Kadim” is no more then a motivating spiritual power in the period when the “Nizam-ı Cedid” was in practice. However it is a fact that in some texts presented to Selim III problems are handled with a traditional view and when problems were encountered old discourses and prescriptions were highlighted rather than rational solutions. The memorandum studied fits into the second category and the concept of “Kanun-ı Kadim” is imprinted in almost all sentences. In this study the memorandum which seems to be a product of traditionalist mentality will be surveyed and its determinations, solution suggestions and discrepancies will be put forth.

Keywords

Ottoman Empire, Dagli Revolts, Rumelia, Vizierate, Professor, Judge, Notable.